

EDUSJA

Wydawnictwo Młoda Polska

TYGODNIK

Nr. 11 17.11.2014 r.

LITERATURA

SZTUKA PISANIA

GRAMATYKA

HISTORIA

WOS

WAŻNE W BAROKU POLSKIM:

- jego specyfika – ugruntowanie sarmatyzmu, demokracji szlacheckiej.
- umacnia się mit domu – dworu polskiego jako symbolu polskości.
- Król Zygmunt III Waza przenosi stolicę z Krakowa do Warszawy.
- ważny jest temat patriotyczny (Wacław Potocki).
- podobnie jak w całej Europie poeci podejmują tematy metafizyczne (Daniel Naborowski).
- powstaje twórczość dworska (Jan Andrzej Morsztyn).
- wojny trapiące kraj doprowadzają do jego osłabienia.

BAROK
W POLSCE

PREKURSOR BAROKU

Za prekursora poezji barokowej uważamy Mikołaja Sępa-Szarzyńskiego, który tworzył jeszcze w wieku XVI, lecz jego poezja nosiła wiele znamion nadchodzącej epoki. Natomiast za spadkobiercę i kontynuatora barokowej poezji uważa się księdza Józefa Bakę – Uwagi o śmierci niechybnej ukazały się dopiero w 1766 roku.

SARMATYZM

Specyfiką polskiego baroku jest sarmatyzm jako kultura szlachty polskiej i panujące wśród niej przekonania o starożytnym pochodzeniu i wyjątkowości narodu. Postawa ta wpływała na strój, obyczaj, poglądy i politykę szlachty. Teoria postrzegania Polski jako narodu wybranego, którą znamy z epoki romantyzmu, ugruntowała się właśnie w wieku XVII. Wymyślono ją nawet wcześniej, ale szlachcice baroku z radością ten pomysł podchwycili i rozpropagowali. Analogii dziejów Polski poszukiwano w *Biblii*. Za cud uznawano zwycięstwo nad Szwedami i przyznawano Polsce prymat nad innymi narodami. Teolog Wojciech Dębołęcki pisał nawet, iż Polacy dziedziczą władzę polityczną nad światem, bo do Polski przeniesiono tron świata z Libanu... Cóż, skromności w owej Rzeczypospolitej brakowało.

TRZECH MORSZTYNÓW

Poetów Morsztynów było trzech.

- Najstarszy – Hieronim – był bardzo popularny w kręgu sarmackim, być może dlatego, że głosił w swojej poezji pochwałę światowych rozkoszy.
- Jan Andrzej – najślawniejszy, ten, który trafił do naszych podręczników, uprawiał poezję dworską, sam był dworzaninem i dyplomata.
- Zbigniew – najmłodszy – był wrogiem wojen. Napisał zbiór *Emblematy*. Trzej Morsztynowie byli spokrewnieni.

CECHY

- sarmatyzm
- wojny
- katolicyzm
- przywileje szlacheckie

TYPOWO POLSKIE

- sarmatyzm
- portret trumienny
- portret sarmacki

EPICY

- Jan Chryzostom Pasek
- Wacław Potocki

POECI

- Jan Andrzej Morsztyn
- Daniel Naborowski
- Sebastian Grabowiecki
- Hieronim Morsztyn
- Zbigniew Morsztyn
- Wacław Potocki
- Józef Baka
- Jan z Kijan

TEMATY LITERATURY

- miłość
- śmierć
- wojna
- przemijanie
- życie wiejskie
- mit Sarmaty

OŚRODKI

- Warszawa
- Grodno
- Kraków

NURTY W POLSKIEJ LITERATURZE BAROKOWEJ

Nurty w literaturze baroku wyróżniamy łatwo, kojarząc je z miejscami, w których powstawały: czy były to **pałace magnackie**, **dwory szlacheckie**, czy wreszcie **miasto**.

- **NA ZEWNĄTRZ** – skierowała swą uwagę magnateria i elita skupiona na dworach magnackich i królewskich. Owi „bywalczy świata” czerpali inspirację z Europy, hołdowali zachodnim wzorcom i preferowali kosmopolityzm, zarówno w stroju, obyczajach, jak i w języku (panowała moda na fracuszczynę). Ta swoista „międzynarodowość” kryła w tle lekceważenie dla rodzimej kultury.

- **DO WEWNĄTRZ** – kierowała się szlachta ziemiańska, rozmieszczona po dworach, dworkach i zaściankach. Ta zarówno w stroju, tradycjach, wierze katolickiej – wiernie trwała przy rodzimych wzorcach. Całą tę kulturę ogólnie zwiemy sarmatyzmem. Jej wyznacznikiem będą zarówno sejmowe liberum veto, zajazdy i procesy sąsiedzkie, jak i kontusz, religijność, patriotyzm, a także konserwatyzm.

DWA GŁÓWNE NURTY

PAŁACE MAGNACKIE

- TU
- kultura dworów królewskich i magnackich
  - siedziby magnackie – pałace, zamki
  - hołdowanie obcym modom
  - kontakty z zagranicznymi dworami
  - kosmopolityzm – autorytetem dwory Europy, nie własna tradycja
  - wzorowanie się na modach zagranicznych w obyczajowości stroju (moda na francuski strój, fryzury i język)
  - tolerancja wyznaniowa
  - otwarcie na obce wzory
  - przepych siedzib Czartoryskich, Zamojskich, Radziwiłłów (rywalizacja z dworem królewskim)
  - przepych dworskiego życia
  - intrygi dworskie i polityczne
  - poezja dworska
  - moda na marinizm – pisanie w konwencji włoskiego poety Marina (konceptyzm)
  - tematyka poezji – miłość, erotyka, zmysły, flirt
  - poeci: Jan Andrzej Morsztyn, Daniel Naborowski, Hieronim Morsztyn
  - cel sztuki – rozrywka, popis kunsztem poetyckim, szokowanie
  - spektakle teatralne odgrywane na scenach dworskich

DWORY SZLACHECKIE

- TU
- Sarmatyzm – model polskiej kultury szlacheciej (mit o pochodzeniu szlachty polskiej od starożytnych Sarmatów)
  - dom polski – dwór szlachecki
  - pogarda dla obcych kultur
  - przywiązanie do tradycji narodowej
  - wiara katolicka i miłość ojczyzny
  - pielęgnacja tradycji w stroju i obyczajach
  - sarmackie wzorce postępowania: żołnierz, obywatel, dobry gospodarz.
  - pielęgnowanie tradycji rodowych
  - kultura polskiej szlachty ziemiańskiej powstająca w ziemiańskich dworach
  - wystawność życia – uczty, obrzędy, święta
  - strój – kontusz, szabla, pas słucki
  - niechęć do obcych mód i wzorów
  - głoszone wartości: miłość ojczyzny, wiara katolicka, wolność szlachecka
  - Moda na pamiętnikarstwo
  - poezja ziemiańska
  - typowe tylko dla Polskiej kultury: portret trumienny i portret sarmacki
  - twórcy sarmatyzmu: Wacław Potocki (poezja), Jan Chryzostom Pasek (pamiętniki)

LITERATURA DWORSKA

(magnateria)

POEZJA DWORSKA

- **Jan Andrzej Morsztyn**
– *Kanikula albo psia gwiazda*
– *Lutnia*
Daniel Naborowski (przedstawiciel marinizmu)

POEZJA METAFIZYCZNA

- **Daniel Naborowski**
– *Krótkość żywota*
– *Cnota grunt wszystkiemu*
Sebastian Grabowiecki

LITERATURA SARMACKA

(szlachta ziemiańska)

- **Jan Chryzostom Pasek**
– *Pamiętniki*
- **Wacław Potocki**
poezje:
– *Nierządem Polska stoi*
– *Zbytki polskie*
– *Pospolite ruszenie*
epos: *Transakcja wojny chocimskiej*
- Poeci
- **Hieronim Morsztyn**
- **Zbigniew Morsztyn**

MIASTA

Rozwija się nurt literatury plebejskiej, która:

- tworzona jest przez mieszczan, studentów
- satyrycznie przedstawia świat, często w konwencji karnewalowej

Np.: *Fraszki Sowińszala Nowego* Jana z Kijan

BAROK W POLSCE

RENESANS ZWANO WIEKIEM ZŁOTYM. BAROK TO WIEK SREBRNY. POLSKA NADAL JEST POTĘŻNYM MOCARSTWEM W EUROPIE, ALE TRACI SWOJĄ RANGĘ. WSZYSTKO PRZEZ SARMATYZM – SYMBOL WOLNOŚCI I ZARAZEM POLSKIE PRZEKLEŃSTWO

RZECZPOSPOLITA WIEKU XVII

■ CZAS POTĘGI

- Rzeczpospolita szlachecka XVII w. obejmuje około miliona kilometrów kwadratowych!
- Terytorialnie – drugie po Rosji państwo w Europie.
- To w baroku ugruntował się katolicyzm, odtąd często z polskością identyfikowany.
- Jest państwem wielonarodowościowym – wiążącym w jedno Polskę, Litwę, Ukrainę.
- Jest państwem demokracji szlacheckiej, warstwa szlachecka jest zamożna, patriotyczna, jej siedzibą jest polski dwór (to czasy opisane przez Sienkiewicza w *Trylogii*). Umacnia się mit domu-dworu polskiego jako symbolu polskości.
- Właśnie w XVII w. zarysował się ostry podział na szlachtę i magnaterię: tę pierwszą swojską, tę drugą związaną z zagranicą.
- To w tym czasie ugruntowało się poczucie wielkości narodu, duma polskości, co może oznaczać miłość ojczyzny, ale i megalomanię.
- Poczucie siły umacniają zwycięstwa: nad Szwedami w dobie potopu, pokonanie Turków pod Wiedniem. Jednak wojny trapiące kraj doprowadzają do jego osłabienia. Ludziom baroku nawet się nie śniło, że Rzeczpospolita może upaść – pewni swojej potęgi, nigdy nie uwierzyliby w widmo zaborów.

Charakterystyczne dla polskiej sztuki baroku zjawiska to:

- **Portret trumien-ny** – wizerunek zmarłego umieszczony na krótszym boku trumny. Bardzo znany i najstarszy zabytek tego typu to trumienny portret króla Stefana Batorego.
- **Portret sarmacki** – postać szlachcica, który z reguły stoi przy stoliku. Obok: berło, księga, krucyfiks lub inny symbol urzędu Sarmaty.

■ ZAPOWIEDŹ UPADKU

- Załamanie potęgi, upadek kultury – w XVII w. postępuje osłabienie państwa.
- Po sąsiedzku wyrastają mocarstwa takie jak Rosja i Prusy.
- Wiek wojen nie przynosi wzrostu dobrobytu, lecz nadwyręża gospodarkę państw.
- Rozrost przywilejów szlacheckich spowodował bałagan, wieczne kłótnie, osłabienie władzy królewskiej.
- Liberum veto – przywilej, który pozwalał zerwać sejm jednym szlacheckim głosem – przyczyną upadku demokracji szlacheckiej.
- Elekcje królów – rywalizacja o przychylność szlachty, zmiany, wybory nie prowadziły do stabilizacji państwa.
- Przekupstwo, opilstwo i kłótniowość szlachty prowadziła do coraz gorszego stanu w Rzeczypospolitej.

JAKIE BYŁY TO EPOKI?

WIEK XVI Renesans	WIEK XVII Barok	WIEK XVIII Oświecenie
• Początek potęgi szlacheckiej • Rozwój gospodarczy • Rzeczpospolita potęgą w Europie • Rządzą Jagiellonowie	• Wojny z Kozakami, Szwecją i Turcją • Kryzys gospodarczy • Ogromny wzrost przywilejów szlacheckich • Królowie elekcyjni	• Rządy ostatniego króla Stanisława Augusta Poniatowskiego – mecena-sa sztuki i kultury. • Doba reform, ratowanie ojczyzny, Sejmu Czteroletniego. • Doba rozbiorów – Polska znika z mapy Europy.

■ KRÓLOWIE RZECZYPOSPOLITEJ

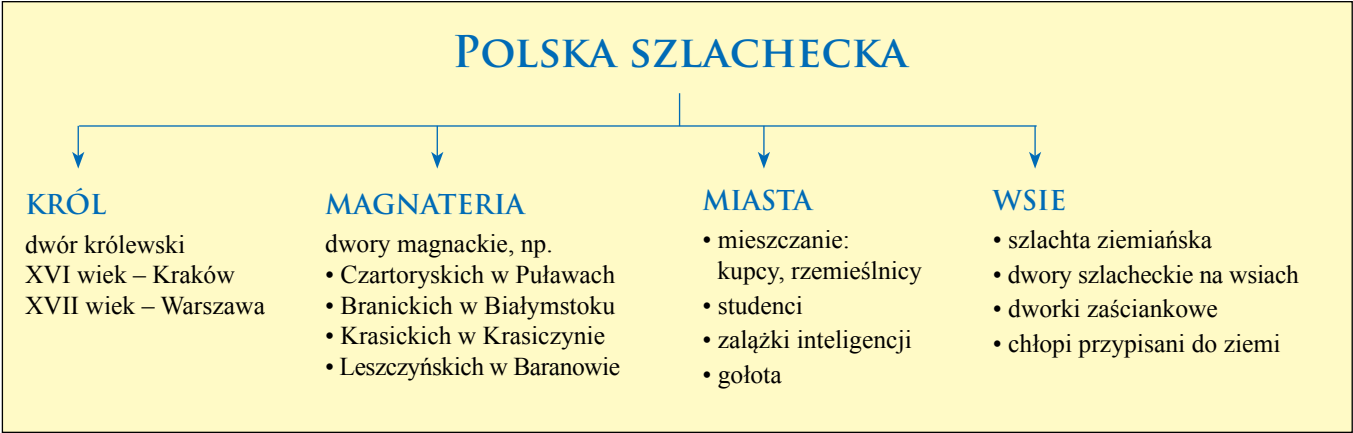
→ ZYGMUNT III WAZA 1587-1632	• To on przeniósł stolicę z Krakowa do Warszawy. • Za jego czasów miała miejsce zwycięska wojna z Turcją i zwycięstwo pod Chocimiem – opisane przez Wacława Potockiego w <i>Transakcji wojny chocimskiej</i>.	
→ WŁADYSŁAW IV WAZA 1632-1648	• To za jego czasów wybuchło powstanie Chmielnickiego na Ukrainie (opisane ponad 200 lat później przez Sienkiewicza w <i>Ogniem i mieczem</i>).	
→ JAN KAZIMIERZ WAZA 1648-1668	• To za jego czasów miał miejsce najazd Szwecji na Polskę. • Za jego panowania wypędzono z Polski arian. • Ten król abdykował, wyjechał z Polski i zmarł we Francji.	
→ MICHAŁ KORYBUT WIŚNIOWIECKI 1669-1673	• Syn polskiego magnata wsławnego podczas powstania Chmielnickiego. • Za jego czasów zaczęły się wojny z Turcją.	
→ JAN III SOBIESKI 1674-1696	• Odnosił zwycięstwo podczas odsieczy wiedeńskiej w 1683 roku dowodząc połączonymi siłami katolickiej Europy przeciw Turcji. • Jest autorem listów do żony Marysieńki. • Wzniósł pałac w Wilanowie.	

RZECZPOSPOLITA OBOJGA NARODÓW I... WIELU KULTUR

- Siedemnastowieczna Polska, nazywana przez ówczesnych przedmurzem chrześcijaństwa, to także obszar mieszanina się kultur – ciągłej wymiany między Wschodem a Zachodem.
  - Wojny z Turcją i zdobywane łupy przyczyniły się do narodzenia się wśród polskiej szlachty specyficznej mody na orient. Kontusz przewiązany pasem to przecież ubiór wschodni. Polacy używali także wschodniej broni. Zakrzywiona szabla nie jest wynalazkiem europejskim!
  - Zarazem jednak, prócz świadomości odrębności, istniało także poczucie łączności z Zachodem i wspólną chrześcijańską. Szlachta polska była jednak na ogół bardzo oporna na zewnętrzne oznaki ulegania kulturze Zachodu. Wyjątek stanowiła sfera języka. Powszechne były tak zwane makaronizmy, czyli wplatanie słów łacińskich w tok wypowiedzi bądź nadawanie łacińskich form słowom polskim.
- Wszystko to przyczyniało się do osobliwej odrębności ówczesnej kultury polskiej. Odrębności z dumą podkreślanej przez ideologów sarmatyzmu.

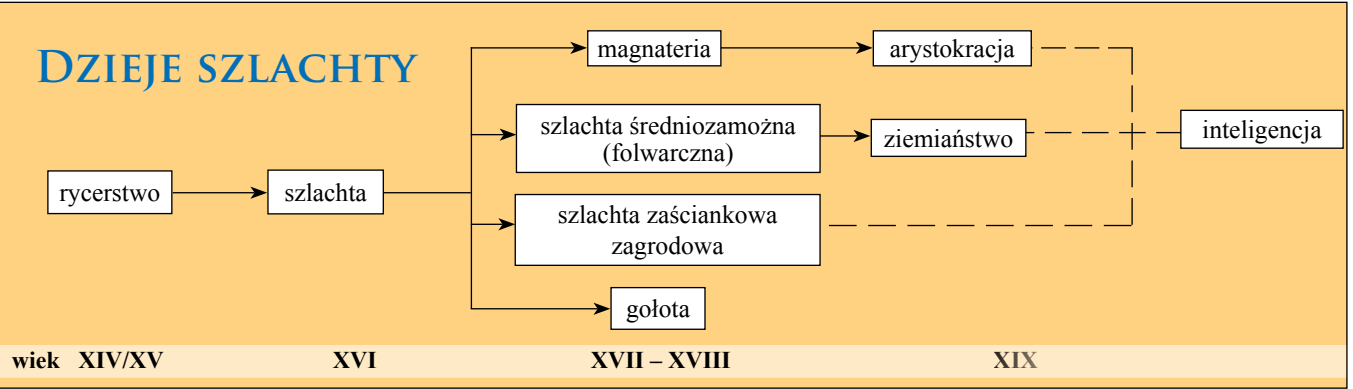
SZLACHTA – KULTURA, HISTORIA, TRADYCJA

- Najsilniejszą pozycję uzyskała szlachta średniozamożna w wieku XVI.
- XVII – wzmocniła się magnateria, ze względu na skutki wojen. Szlachta ziemiańska będzie ubożać, częściowo stanie się nierzadkim w rękach magnaterii.
- W wieku XVIII szlachta ziemiańska jest wciąż silna, ale istnieje już oligarchia magnacka.
- W wieku XIX, po zaborach, po powstaniach, po konfiskacie majątków, musi utrzymać się w inny sposób. Wykorzystuje swoje wykształcenie, intelekt. Tak rodzi się inteligencja.

- Szlachta wzięła się z rycerstwa. Pamiętamy, że w średniowieczu najwyższą świecką klasą społeczną stanowili rycerze, którzy posiadali swój herb, zawołanie, byli na rycerzy pasowani i swoje rycerstwo dziedziczyli po ojcu. Rycerzem mógł być tylko syn rycerski, chyba że jakiś człowiek wielce się zasłużył, np. w walce, i otrzymał w nagrodę rycerstwo od władcy (był nobilitowany).
- Z tych rycerzy zaczęła się u schyłku średniowiecza wyodrębniać szlachta – stan społeczny, grupa ludzi podobnych do siebie, bo wysoko urodzonych, posiadających herb, historię swojego rycerskiego rodu, majątek – i związane z tym przywileje. To przywileje wyróżniły szlachtę z całego społeczeństwa najbardziej – bo co wolno było, co przysługiwało szlachcicom – nie należało się już zwykłym mieszczanom czy chłopstwu.
- I tak szlachta wyodrębniła się w Polsce w XIV i XV wieku, a siłą dominującą stała się w wieku XVI, bo wtedy ukształtował się w Rzeczypospo-

- litej ustrój demokracji szlacheckiej.
- Wiek XVII i XVIII – aż do rozbiorów – to czasy Rzeczypospolitej szlacheckiej, stulecia, w których szlachta rządziła, zdobywała coraz to nowe przywileje i utrzymywała swoją tradycję.
- Rozbiory (koniec XVIII wieku) zakończyły czas świetności szlachty polskiej, bo zakończyły byt Polski, ale to szlachta pod zaborami ocaliła tradycje narodowe, miłość i pamięć ojczyzny. To ona wciąż wzywała do powstań przeciw zaborcy. Z drugiej strony historycy obwiniają szlachtę o to, że swoją egoistyczną polityką w wiekach XVII i XVIII do tych rozbiorów doprowadziła. Otóż, pamiętając i rozmawiając o szlachcie polskiej, wciąż będziemy mieć do czynienia z dwoistością ocen. Z jednej strony – szlachta to tradycja naszego narodu i siła przetrwania, z drugiej egoizm, pycha. Z jednej strony – patriotyzm, z drugiej – przekupstwo i przekonanie o własnej wartości. Literatura także daje portrety niejednoznaczne.

CZYM BYŁA DEMOKRACJA SZLACHECKA?

Ustrojem Rzeczypospolitej szlacheckiej. Ustrój to system rządzenia, określenie, kto ma prawo głosowania, wybierania władcy, decydowania o państwie. Znamy demokrację – czyli władzę ludu, władzę wszystkich mieszkańców – jeszcze z Aten. Znamy monarchię – gdy krajem rządzi król, a tron w dynastii rządzącej przechodzi z ojca na syna (to monarchia dziedziczna). W Rzeczypospolitej szlacheckiej już w XVI wieku ustalono, że państwo jest „wspólną rzeczą” szlachty, czyli władza w Polsce należy do szlachty. Już Jagiellonowie, chcąc uzyskać zgodę polskich panów na realizację swoich planów, przyznawali im różne przywileje. Właściwie dziedziczność tronu została uzależniona od szlachty od samego początku rządów Władysława Jagiełły. Wszak był on litewskim mężem polskiej królowej Jadwigi. Gdy zmarła, potomkowie Jagiełły z następnych małżeństw nie mieli prawa do tronu, musieli uzyskać zgodę szlachty. Uzyskiwali ją – za kolejne przywileje. Aż do ostatniego Jagiellończyka (Zygmunta Augusta) można jednak mówić o panowaniu dynastii. Ale od czasu gdy Zygmunt August zmarł bezpotomnie – szlachta na specjalnych sejmach elekcyjnych będzie wybierać króla. To jej prawo najważniejsze – a że do głosu uprawnieni są wszyscy szlachcice, dlatego jest to demokracja szlachecka. Jej pozycję potwierdziła wspomniana konstytucja w 1505 roku – **nihil novi** (od tego czasu król nie sam o szlachcie postanowić nie mógł), a także słynny przywilej liberum veto.

TABELKA NAJWAŻNIEJSZYCH PRYWILEJÓW

DATA	NAZWA PRYWILEJU	ZYSKI SZLACHTY, PODPIS KRÓLA
1374	przywilej koszycki	Fundament swobód szlacheckich. Szlachta nie płaci podatków! Ludwik Węgierski
1388	przywilej piotrkowski	Zatwierdzenie wszystkich dotychczasowych praw i przywilejów. Władysław Jagiełło
1422	przywilej czerwński	Zakaz konfiskaty majątków szlacheckich bez wyroku sądowego. Władysław Jagiełło
1430 1433	przywilej jedlnieński + przywilej krakowski	Rozszerzenie nietykalności osobistej i majątkowej szlachty na ziemie ruskie. Władysław Jagiełło
1454	przywileje cerekwicko-nieszawskie	Część szlachty z Wielkopolski i Małopolski nie może być powoływana do służby w pospolitym ruszeniu. Kazimierz Jagiellończyk
1496	przywilej piotrkowski	Szlachta zwolniona z ceł za przewożone towary pochodzące z własnych gospodarstw lub sprowadzane na własne potrzeby. Jan Olbracht
1505	konstytucja nihil novi (nic nowego)	Bez zgody senatorów i posłów ziemskich król nie może wydać żadnej nowej ustawy. Aleksander Jagiellończyk

SZLACHCIC I SZLACHCIC

Sarmata

Szlachcic – czasem zwany Sarmatą – to okaz sportowany tylko w Polsce.

Występuje w dwóch odmianach: pozytywnej – patriotycznej i w negatywnej – kojarzonej z ograniczeniem, butą, pychą, nietolerancją i rozbiorem Polski, do których doprowadził.

Znaki rozpoznawcze (szczególnie widoczne w XVII wieku) – strój, fryzura. Żupan, kontusz, pas słucki, szabelka przypięta do pasa. Broń Boże wypomadowana peruka – goła głowa z czubem, ewentualnie łysina przykryta czapką futrzaną lub rogatywką. W najgorszej wersji – pijak.

Szlachcie przysługiwały przywileje. Jeszcze w XIV wieku król nadał rycerstwu polskiemu przywileje stanowe i immunitet sądowy. Tak się to zaczęło: królowie potrzebowali od szlachty sił wojskowych, pieniędzy, zgody na coś – dawali kolejne przywileje, a potęga szlachty wzrastała.

Słynna konstytucja **nihil novi (rok 1505)** ustalała, kto jest szlachcicem oraz zasadę „nic nowego o nas bez nas”. Szlachcicem był tylko syn rodziców szlacheckich – również matka musiała być szlachcianką. Dopuszczano możliwość nobilitowania kogoś, nadania szlachectwa za wielkie zasługi. Przywilejów, które otrzymała szlachta, było wiele. Niewątpliwie władzę szlachty w Polsce przypieczętował fakt, że wybierała króla – mógł być wybrany spośród samej szlachty. Szlachcice nie czuli się zatem gorsi od królów. W dodatku panowała zasada równości stanowej, czyli rzywileje szlacheckie dotyczyły wszystkich szlachciców, bez względu na posiadany majątek. Szlachcic to szlachcic – czy ma zagródkę, czy kilka dworów i 200 wiosek. Na przykład głos na sejmiku liczył się tak samo – i tego chudziaka, i tego bogacza. Stąd wzięło się przysłowie: „szlachcic na zagrodzie równy wojewodzie”. Ale bardzo szybko szlachta rozwarstwiła się w zależności od posiadanego majątku i zaczęła się między sobą różnić.

Wniosek!!!

Szlachta jako stan teoretycznie była jedna – wszyscy szlachcice powinni być równi sobie. Jednak rozwarstwienie jej, wynikłe z różnic majątkowych, spowodowało powstanie polskiej magnaterii oraz uczyniło wielką siłą polityczną ze szlachty średniej.

PODZIAŁ SZLACHTY

- **Magnateria** – najbogatsi, będzie stanowić polską arystokrację, sprawować najwyższe urzędy, brać przykład z europejskich dworów, mieszkać w pałacach.
- **Szlachta średniozamożna** – rdzeń szlachty polskiej, pielęgnująca tradycję, mieszkająca w wiejskich siedzibach, zwana ziemiaństwem.
- **Szlachta zaściankowa** – inaczej zagrodowa. Biedniejsza, mieszkająca w zaściankach – małych wsiach, nieposiadająca poddanych chłopów. Ta szlachta miała wprawdzie przywileje, głosowała na sejmikach, ale sama wykonywała prace w polu i żyła podobnie jak chłopstwo.
- **Gołota** – zwana też szlachtą brukową. Nie posiadała ziemi, osiadła w miastach, handlowała, szła na służbę do magnaterii lub zajmowała się rzemiosłem. Gołota nie miała wszystkich praw (np. nietykalności osobistej i prawa do urzędów), ale uczestniczyła w sejmach i sejmikach, głosując według potrzeb swoich magnatów – chlebobawców.

DWÓR I DWOREK

To wcale nie to samo. W dużych dworach – często przebudowanych zamkach średniowiecznych – mieszkają magnaci. W małym dworku mieszka pan szlachcic z rodziną. Ten jego dworek Polacy pokochają najbardziej. Dlatego potem będzie się utożsamiać dworek szlachecki z polskością. Spokój domu w Czarnolesie, cień lipy lub modrzewia. Dworek drewniany, bielone ściany, ganeczek. Przyjeżdżają goście. Gość w dom, Bóg w dom. Nie oszczędza się na jadłach i napitkach.

CZYM BYŁA OLIGARCHIA MAGNATERII POLSKIEJ?

Pojęcie oligarchia też już znamy – to rządy wybranej grupki ludzi, wysoko urodzonej, uprawnionej przez to do decydowania o państwie. W Polsce taką grupą była magnateria, uważająca się za warstwę „zwierzchnią” (ale nie wyższą, bo przecież szlachta była sobie równa). Magnaci byli bardzo bogaci, utrzymywali dwory rywalizujące z królewskim, posiadali koneksje z rodzinami zagranicznymi. W Polsce sprawowali najwyższe urzędy, potrafili też manipulować szlachtą na sejmach tak, by osiągnąć swoje cele.

SARMATYZM

To pojęcie związane nierozdzielnie z polską kulturą szlachecką i trzeba je dobrze zrozumieć. Sarmatyzmem nazywa się całą kulturę i wszelkie dziedziny życia ziemiańskiej szlachty polskiej – ich poglądy, obyczaje, światopogląd, poczucie jedności stanowej, sposób postępowania w czasie wojny i w codziennym życiu. Inaczej mówiąc, formacja kulturowa wytworzona przez polską szlachtę w wieku XVI, XVII, XVIII to sarmatyzm.

Szlachcice polscy uważali się za spadkobierców (potomków) starożytnego rodu Sarmatów, który miał niegdyś przybyć nad Wisłę i tu się osiedlić. Polscy Sarmaci chętnie przypisywali sobie ich dzielność, waleczność, dumę i patriotyzm, który posuwali do pogardy wobec innych narodów. Religijność – po dewocję. Kult tradycji – po wsteczństwo i konserwatyzm, zamknięcie na nowości nauki.

- **Cechy sarmatyzmu** – to głównie złota wolność, przywiązanie do tradycji, religijność, duma, odwaga, waleczność, odpowiedni strój, poczucie odrębności i wyższości wobec innych klas, za to wewnątrz – absolutna równość szlachty.
- **Krytyka sarmatyzmu** – bo wolność przerodziła się w anarchię, tradycja we wsteczństwo, religijność w dewocję, duma w pychę, odwaga w lenistwo, a równość – w torpedowanie polityki kraju.
- **O Sarmatach dobrze** – pisał Mickiewicz (*Pan Tadeusz* – mit szlachty patriotycznej i prawej), Fredro (kultywuje narodowość polską), Sienkiewicz (tworzy wzory rycerskie w *Trylogii*), Orzeszkowa (wizja idealnego zaścianka w *Nad Niemnem*). Dobrze – to znaczy z nutą sentymentu dla dawnej Polski i z odrobiną idealizacji.
- **O Sarmatach krytycznie** – piszą już siedemnastowieczni poeci, tacy jak Wacław Potocki. Wytykają Sarmatom wady twórcy oświeceniowi: Julian Ursyn Niemcewicz, Ignacy Krasicki, Adam Naruszewicz. W zwiercadle parodii przedstawia mit polskiego dworku Witold Gombrowicz w słynnej *Ferdydurce*.
- Znakomity portret Sarmaty i mentalności polskiego szlachcica stworzył Chryzostom Pasek w swoich *Pamiętnikach*, które są doskonałym dokumentem sarmatyzmu.
- XIX-wieczne kreacje:
  - Cześnik i Rejent z komedii Aleksandra Fredry *Zemsta*,
  - Sędzia, Jacek Soplica z *Pana Tadeusza* Adama Mickiewicza,
  - bohaterowie *Trylogii* Henryka Sienkiewicza.Wniosek: są to kreacje bardzo różne i wcale nie negatywne.

DWA OBLCZA SARMATYZMU

NEGATYWNE	POZYTYWNE
• Pogarda dla innych narodów. • Poczucie wyższości. • Nietolerancja religijna. • Dewocja. • Ciemnota, niechęć do oświaty. • Egoizm, pycha, zarozumialstwo. • Opilstwo, lenistwo.	• Patriotyzm. • Docenianie własnej tradycji i wiary. • Szacunek dla polskości. • Poczucie obowiązku wobec ojczyzny. • Pielęgnowanie obyczajów.

SZLACHCIC W ŚWIADOMOŚCI POTOMNYCH

Rycerza widzimy w wyobraźni w pełnym szyku – koń, zbroja, włócznia, tarcza – gotów do boju. Szlachcica – na swojej zagrodzie, w kontuszu, przewiązanego pasem słuckim, grubego, wąsatego, na tle szlacheckiego dworku.

Czemu tak to widzimy?

Bo rycerz był po to, by walczyć, a szlachcic, choć się z rycerstwa wywodzi, zaczął gospodarować! Przemiany w Europie XVI wieku (również odkrycia geograficzne) spowodowały, że polskie artykuły rolne były tam chętnie kupowane, zatem szlachta zaczęła się bogacić. Pamiętano jednak, że szlacheckim obowiązkiem jest stanąć do walki – i wiek XVII, zwany wiekiem wojen, znany nam z *Trylogii* Sienkiewicza, dał ku temu okazję.

Liberum veto – „wolne nie pozwalam”!

Każdy szlachcic, bogaty czy biedny, mądry czy głupi miał prawo do tego, by krzyknąć na sejmie: *Liberum veto!* Wówczas nie można było uchwalić danej ustawy albo wręcz zrywano cały sejm. Po prostu: jeśli choć jeden szlachcic na coś się nie zgadzał, nie można było tego uchwalić. Taki system przyniósł wiele szkód – w XVII wieku wciąż zrywano sejmy i nie sposób było uchwalić pożytecznych reform, bo jeśli nie pasowało to na przykład możnemu arystokracie, przekupywał szlachcica – szaraczka, by ten krzyknął: *Liberum veto!*

Sarmatyzm jest odwrotnością **kosmopolityzmu**, który cechował magnackie dwory. Tam czerpano wzory z Europy, zaś własną polską tradycję uważano za zaściankową i niedorastającą Europie do pięt. Cóż się okazało? Obie postawy w skrajnym wydaniu są błędne.

Czym była oligarchia magnaterii polskiej?

Pojęcie oligarchia też już znamy – to rządy wybranej grupki ludzi, wysoko urodzonej, uprawnionej przez to do decydowania o państwie.

W Polsce taką grupą była magnateria, uważająca się za warstwę „zwierzchnią” (ale nie wyższą, bo przecież szlachta była sobie równa).

Magnaci byli bardzo bogaci, utrzymywali dwory rywalizujące z królewskim, posiadali koneksje z rodzinami zagranicznymi. W Polsce sprawowali najwyższe urzędy, potrafili też manipulować szlachtą na sejmach tak, by osiągnąć swoje cele.

POEZJA BAROKOWA

Tajemnica poezji barokowej

Rolą poety barokowe-go byo:

- przykuć uwagę odbior-cy conceptem,
- zadziwić wymyślno-ścią metafor,
- zaszokować oryginal-nością formy.

Jak tego dokonać?

Za pomocą specjalnych chwytów poetyckich, ta-kich jak:

- concept,
- kontrast,
- oksymoron,
- paradoks,
- hiperbola,
- anafora,
- inwersja,
- ekspresja brzydoty.

Mistrzowie

Pierwsze miejsce w bie-głym władaniu powyż-szym zestawem przypi-szemy chyba Janowi An-drzejowi Morsztynowi. Specjalizował się w baro-kowej ornamentyce sło-wa Daniel Naborowski. Ostatnie miejsce przypa-da rozważnemu Wacła-wowi Potockiemu, który dbał o dydaktyczną war-tość swoich wierszy.

Znasz na pewno podział na literaturę dworską (powstającą na dworach królewskich i magnackich, hołdują-cą modom Europy) i nurt powstający na dworach ziemiańskich (tradycyjny, polski, zwany sarmackim). W poezji jest podobnie – na dworach powstaje poezja dworska, filozoficzna, według nowych koncepcji styli-stycznych, w ziemiańskich siedzibach – sarmacka.

POEZJA DWORSKA

Jan Andrzej Morsztyn – twórca poezji miłosnej. Tematem są tu flirty dworskie, miłość zmysłowa, gra miłosna. Ten typ twórczości rozwija się na dworach – królewskim i magnackich, jest swojego rodzaju dworską modą.

POEZJA ZIEMIAŃSKA

Wacław Potocki Rozwija się na dworach ziemiańskich, obok pamiętnikarstwa. Tematy to pochwała natury, ziemiańskie-go życia, wzorce postępowania szlachty jako gospodarzy i obywateli. Wieś jawi się tu często jako arka-dia – ucieczka od problemów świata.

POEZJA METAFIZYCZNA

• Mikołaj Sęp–Szarzyński, Daniel Naborowski. Poezja filozoficzna, podejmuje temat: czym jest życie ludzkie, jaka jest kondycja człowieka, jego miejsce w kosmosie? Wyraża ideologię epoki, jest intelektualna i często trudna w odbiorze.

POEZJA ŚWIATOWYCH ROZKOSZY

• Hieronim Morsztyn Tematem jest ziemskie życie postrzegane jako dar od Boga, warte starań, choć ulotne. Jest to poezja optymistyczna.

POEZJA MIESZCZAŃSKO-PLEBEJSKA

• Jan z Kijan. Rozwija się w miastach – w środowisku mieszczańskim. Tematy: miasto, satyra na społeczeństwo, prze-śmiewcze spojrzenie na niesprawiedliwość i strukturę społeczną. Symbol i bohater tego nurtu to sowi-zdrzał – brzydki, odważny i pozornie głupi kpiarz – ostro krytykujący rzeczywistość.

TEMATY POLSKIEGO BAROKU:

→

• **Filozofia istnienia:** człowiek i jego kondycja we wszechświecie, przemijalność istnienia, destrukcyjna siła czasu, śmierć i życie po śmierci (poeci metafizyczni: Daniel Naborowski).

→

• **Miłość:** ulotna, zmysłowa; dworski flirt, a także miłość jako ogniste, spalające, trwałe uczucie, które można przeciwstawić nawet śmierci. Również religijna miłość – do Boga (Jan Andrzej Morsztyn, poeci metafizyczni).

→

• **Patriotyzm, troska o ojczyznę, wołanie o reformy.** Jest tu zarazem krytyka istniejącej rzeczywistości, jak i wskrzeszenie idealnego mitu sarmackiej przeszłości (Wacław Potocki).

→

• Nietolerancja wyznaniowa – protest przeciw niej (wiersze Wacława Potockiego).

→

• **Wojny, życie żołnierskie, okrucieństwa oraz dylematy natury moralnej** (Zbigniew Morsztyn, Jan Chryzostom Pasek, Wacław Potocki).

→

• **Życie na wsi, ideał życia ziemiańskiego** – zgodnego z naturą (*Pamiętniki* Jana Chryzostoma Pa-ska, *Sielanki* Szymona Szymonowica)

→

• **Śmierć** (makabryczny, groteskowy taniec) – to istota poezji księdza Józefa Baki – *Uwagi o śmier-ci niechybnej*.

POECI BAROKU

JAN ANDRZEJ MORSZTYN POETA DWORSKI

Twórca poezji dworskiej, mistrz konceptu w poezji, polski marinista. Przypisano mu metkę „błażej treści w wyszukanej formie”, bo opisywał dworski flirt, miłość zmysłową, grę miłosną, a lubował się w dobie-raniu jak najwymyślniejszych sposobów przedstawienia tematu. Niektóre jego utwory (nie ma ich w pod-ręczniku) można dziś nawet nazwać pikantnymi, erotycznymi, alkowianymi. Z tych podręcznikowych war-to zwrócić uwagę na:

- **Pomysł** – paradoks, na którym oparty jest sonet *Do trupa*. Zestawienie, porównanie i wykazanie podo-bieństw pomiędzy zakochanym a nieboszczykiem – może zadziwić, ba nawet wzbudzić niesmak. Czy rzeczywiście w lepszej sytuacji jest nieboszczyk?
- Ostry **kontrast** i epatowanie **brzydota** w wierszu *Niestatek*. Poeta przeobraża urodę zakochanej w od-rażający, makabryczny portret i zdaje się szukać jak najokropniejszych określeń. Zamyśl – stwierdzenie tego, jak uczucia odmieniają sposób widzenia – także wart jest uwagi.

DANIEL NABOROWSKI LEKARZ I DYPLOMATA

Był synem aptekarza, ukończył medycynę i służył na dworach magnackich, ale przeszedł do historii jako wyśmienity poeta polskiego baroku. Ów wykształcony człowiek był kalwinem, dlatego dwory, na których bywał, należały do wielmożów patronujących innowiercom – jak np. Radziwiłłowie. Przez długie lata dwo-rak i dyplomata, zniechęcił się w końcu do świata dworskiego i odnalazł spokój w ziemiańskim modelu ży-cia. Jego twórczość należy do nurtu poezji dworskiej, ale jest autorem wierszy najtrafniej wyrażających ba-rokową ideologię. Frapuje go przemijalność, kondycja człowieka, jego kruche istnienie, następstwo pokoleń.

Krótkość żywota

Jest to bardzo ważny wiersz polskiego baroku, wiersz – refleksja filozoficzna nad ludzkim przemijaniem i kruchością istnienia. Temat dla epoki typowy, ale za to ujęcie! Naborowski potrafi być mistrzem syn-tez – każdy wers dowodził znikomości życia, w kilku słowach zamyka się przestrzeń całego życia lub na-wet kilku pokoleń, jak w tym:

Godzina za godziną niepojęcie schodzi
był przodek, byłeś ty sam, potomek się rodzi.

Niby nie jest to odkrycie, ale upływ czasu został ukazany obrazowo. Poza tym – wiersz jest wiązką, szeregiem dowodów na przemijanie. Powyższa zmiana warty pokoleń to raz, ale mamy twierdzenia następne – *nieboszczyka imienia nabędziesz* (prawda), *słońce raz tylko wschodzi takie samo* (praw-da), *lotny czas uchodzi...*, *...kiedy ty myślisz – jużś był nieboże* – uświadamia Naborowski ewentualne-go lekkoducha, który myśli, **że jest**. A przecież zanim pomyśli – myśl faktycznie odchodzi w przeszłość! „Byt nasz ledwie może nazwan być **czwartą częścią mgnienia**” – mówi poeta i dodaje słynną w baroku metaforę kołyski – grobu. Aby nazwać, zobrazować najtrafniej ową ulotność egzystencji, używa ciągu nie-zwyczajnych słów: dźwięk, cień, dym, wiatr, błysk, głos, punkt. Każde z nich to imię zjawiska abstrakcyj-nego i ulotnego, każde jest krótkie – jak życie.

POTRZEBNE POJĘCIA:

- • **Sarmatyzm** – model kultury i poglądów szlachty polskiej.
- • **Konserwatyzm** – postawa zachowawcza, przywiązanie do tradycji i niechęć wobec wszelkich reform oraz innowacji.
- • **Kosmopolityzm** – postawa hołdująca obcym wzorom, zapatrzenie w zagranicę, lekceważenie własnej kultury. Kosmopolita to „obywatel świata”.
- • **Rokoko** – ostatnia faza baroku, styl charakteryzujący się lekkością, ulotnością, wdziękiem. Oddziały-wał na modę, architekturę wnętrz, sztukę użytkową, malarstwo. Mniej na literaturę – tu przejawem ro-koko są utwory ulotne, okolicznościowe, jak anakreontyk.
- • **Emblemat** – forma twórczości charakterystyczna dla XVII w. Polega na połączeniu obrazu i słowa, skła-da się z trzech części: motta, ilustracji (zazwyczaj alegorycznej) i wiersza. Twórcą cyklu wierszy *Em-blemata* był Zbigniew Morsztyn.

Jan Andrzej Morsztyn

Jak rozpoznać styl tek-stów barokowych

Przed wszystkim po niejasności, skompliko-waniu.

W literaturze dworskiej zwraca uwagę szczegól-ne nagromadzenie środ-ków stylistycznych (kon-cept, gradacja, oksymo-ron, przerzutnia itp.). Poeci –zwłaszcza Jan Andrzej Morsztyn – chęt-nie stosują wyliczenie i kontrast, słownictwo wykwintne, opierają swe utwory na zaskakujących conceptach.

Inaczej jest w przypad-ku literatury z nurtu sar-mackiego. Lekturę utrud-niają dziś: zawila skład-nia (wzorowana na łacińskiej), makaronizmy (słowa czy sformutowa-nia obcojęzyczne pozo-stawiane bez tłumacze-nia), wyrazy zapożyczone (zwłaszcza z łaciny), re-gionalizmy.

TABELA ŚRODKÓW STYLISTYCZNYCH STOSOWANYCH W POEZJI

ZABIEG	ZNACZENIE	PRZYKŁAD
Koncept	pomysł na nowe, zaskakujące ujęcie tematu	porównanie trupa i zakochanego
Kontrast	zestawienie przeciwieństw	miłość – śmierć
Paradoks	zaskakujące sformułowania, pozornie niemożliwe, bez sensu, a jednak odsłaniające prawdę	podobieństwa stanu miłości i śmierci
Oksymoron	wyjątkowy paradoks i kontrast, zestawienie cech, które się eliminują, wykluczają	gorący lód, żywy trup
Anafora	wielokrotne powtórzenie tego samego zwrotu, wyrazu na początku kolejnych wersów	Prędzej... Prędzej... Prędzej... Niż...
Hiperbola	celowe wyolbrzymienie cechy lub uczucia, przesada	umieram z miłości
Inwersja	poprzestawianie kolejności słów w zdaniu, szyk przestawny	których każdy, póki żyw, niech jeśli chce, zażyje
Epatowanie brzydotą	szokowanie odbiorcy opisem bólu cierpienia, rozkładu ciała itp.	opis urody ukochanej i jej „brzydoty” po kłótni: ja-gody trądem, usta czeluścią, włosy pajęczyną – Nie-statek

Jana III Sobieski

Epistolografia, czyli sztuka pisania listów. w XVII wieku pisanie pamiętników było modne. W większości te domorosłe dzieła nie są zbyt wartościowe literacko. Pisano diariusze, zapisy gawędziarskie, raptularze, czyli kroniki rodzinne. Odnotowywano wypadki wielkie i małe w rozmaitych dworach szlacheckich – urodziny dzieci, śmierć, plony, czasem rodowód. Oprócz tego zarejestrowano wszelkie wydarzenia – śmierć króla, nową wojnę. I znów sprawy prywatne: zaloty, zaręczyny czy też stratę po nocnym włamaniu złodziejaszka! Skarbnica dla historyków, badaczy obyczajów i języka.

Do historii przeszły listy króla Jana III do ukochanej Marysienki – są dla potomnych dziełem literackim i dokumentem historycznym. Oczywiście, zupełnie innych bogactw dostarczają historykom czy biografom króla, zupełnie innych badaczom literatury. Naszą uwagę winna zwrócić kunsztowna forma listów króla, wymyślne epitety, jakimi obdarza adresatkę, przenośnie, jakie znajduje dla wyrażenia swoich uczuć. Jest więc Marysienka „jedyną pociechą duszy” i „jutrenką”, i „żoneczką najśliczniejszą”, „serca królową” itd., itp. Od lat jednak bardziej frapowały ludzi kulisy królewskiego romansu niżli niuanse epistolograficznej poetyki.

LISTY JANA SOBIESKIEGO DO MARYSIENKI

Wartości:

- Listy króla są wyśmienitym przykładem sztuki pisania listów (epistolografii) modnej w baroku.
- Są obrazem uczucia, a zatem oryginalną pozycją literatury, którą można przywołać, opracowując temat: „topos miłości”.
- Kilka określeń adresatki wskazuje nie tylko na wielkie uczucie króla, lecz także na barokową metodę poszukiwania jak najefektowniejszych sformułowań. Marysienka jest tu „złotą panną”, „serca pociechą”, „śliczną dobrodziejką” oraz „najśliczniejszą Marysienką” itd., itd.
- Obok wyznań opisuje król Marysienkę zdarzenia wojenne (np. zwycięstwo nad wezyrem), co automatycznie powoduje, że listy królewskie stają się ważnym dokumentem historycznym.

Gatunek: epistolografia

PAMIĘTNIKARSTWO – WAŻNE ZJAWISKO!

Rozkwitła w XVII w. wielka moda na pamiętniki. W większości te domorosłe dzieła nie są zbyt wartościowe literacko. Pisano diariusze, zapisy gawędziarskie, raptularze, czyli kroniki rodzinne. Odnotowywano urodziny dzieci, śmierć, plony, czasem rodowód. Oprócz tego zarejestrowano wszelkie wydarzenia – śmierć króla, nową wojnę. I znów sprawy prywatne: zaloty, zaręczyny czy też stratę po nocnym włamaniu złodziejaszka! Skarbnica dla historyków, badaczy obyczajów i języka.

JAN CHRZYSTOM PASEK

- naczelny pamiętnikarz polskiego baroku
- typowy przykład polskiego Sarmaty
- żołnierz pod komendą Stefana Czarnieckiego, uczestnik wojen ze Szwedami, z Rosją, Turcją
- według własnych relacji: dzielny żołnierz, patriota, człek prawy i świetnie gospodarujący
- według dokumentów: kłótnik i pieniacz, skazany na banicję, butny, chciwy,
- gospodarz na Olszówce – modelowym dworze szlacheckim
- skazany na banicję kłótnik, pieniacz, awanturnik
- twórca obrazu XVII-wiecznej szlachty, daje pośredni i bezpośredni portret szlachcica sarmaty, zaświadcza o jego mentalności. Jego *Pamiętniki* wpłynęły na pisarzy XIX w., zwłaszcza na Sienkiewicza przy tworzeniu *Trylogii* i postaci Onufrego Zagłoby.

Jan Chryzostom Pasek

„PAMIĘTNIKI” JANA CHRZYSTOMA PASKA

Wyłania się z nich świetny portret Sarmaty siedemnastowiecznego. Napisane są barwnym językiem, dynamicznym, bogatym w sprawne opisy (np. scen batalistycznych), a także humor.

WARTOŚCI:

- Wyłania się z nich świetny portret szlachcica–Sarmaty. Poznajemy mentalność i typ charakterologiczny. Pasek, oczywiście, zdrowo sobie pochlebia, ale dzięki temu zdradza też cechy negatywne: chępliwość, zarozumiałość, sobiepaństwo, pychę i chciwość.
- Mogą poszczycić się żywą, barwną narracją; napisane są barwnym językiem, dynamicznym, bogatym w sprawne opisy (np. scen batalistycznych), a także humor. Swego czasu podejrzewano nawet mistyfikację, nie dowierzali XIX-wieczni wielbiciel dzieła, że napisał je ktoś sprzed dwustu lat... Mickiewicz zaś mawiał na swoich wykładach w Collège de France, że mowę Paska można by poprzerywać znakami wskazującymi na gesty. A wielbiciel pana Zagłoby winni wiedzieć, że zacny Onufry wiele cech zawdzięcza właśnie Paskowi.

GATUNEK:

Pamiętniki uznaje się za przykład gawędy szlacheckiej – czyli gatunku wywodzącego się z literatury mówionej, który przekłada na pismo opowieść, prowadzoną w osobie pierwszej i kierowaną wprost do odbiorcy – słuchacza.

W związku z tym gawęda ma wiele cech mowy: powtórzenia, dygresje, a także sensacyjną fabułę.

Ilustracja do *Pamiętników* Paska

ODPOWIEDZ NA PYTANIA

CZYM BYŁA KONTRREFORMACJA? JEJ ZNACZENIE W EPOCE BAROKU.

Kontrreformacja – to prąd powstały w Kościele katolickim w odpowiedzi na zagrożenie reformacją. Miał on na celu zreformowanie Kościoła, przeprowadzenie tzw. reformy chrześcijańskiej. Tymczasem stała się kontrreformacja ruchem określającym kulturę końca XVI wieku aż po XVIII w. Ogromną rolę w określeniu tej kultury, a nawet życia politycznego odegrali jezuiti. Kontrreformacja w swoich początkach była ruchem twórczym, a nawet tolerancyjnym, później doprowadziła do podporządkowania kultury Kościołowi, tłumienia swobody wypowiedzi, walki z innowiercami (m.in. uchwała o wygnaniu arian była takim aktem kontrreformacji).

Wśród haseł decydujących o kształcie ówczesnej kultury porównywały: wierność *Pismu Świętemu*, tematyka hagiograficzna, prezentacja scen religijnych w sztuce. W konsekwencji kontrreformacja doprowadziła do cenzury kościelnej, do tworzenia in-

deksów ksiąg zakazanych, do rozmnożenia się mało wartościowej literatury dewocyjnej.

Polska przestała być krajem dumnym z tolerancji wobec innowierców. Potwierdził to rok 1658 – rok wygnania z kraju arian. Wiele rodzin wyjechało, inni, aby pozostać – zmieniali wyznanie. Ogromną rolę zaczął odgrywać zakon jezuitów, zwłaszcza za panowania króla Zygmunta III Wazy. Skutkiem jego działalności była cenzura ksiąg (utworzono *Indeks ksiąg zakazanych*), szykanowanie innowierców, wpływ na władzę świecką. Natomiast przyznać należy jezuitom także to, że zakładało kolegia (były niejednokrotnie jedynymi ośrodkami oświaty w kraju, w którym szkolnictwo podupadało), utrwalano wiarę katolicką, z szeregów zakonu (lub ich kolegiów) wyszło wiele znakomitości, jak choćby Piotr Skarga (do jezuitów wstąpił w roku 1569) czy Maciej Sarbiewski.

CZYM BYŁA DEMOKRACJA SZLACHECKA?

Ustrojem Rzeczypospolitej szlacheckiej. Ustrój to system rządzenia, określenie, kto ma prawo głosowania, wybierania władcy, decydowania o państwie. Znamy demokrację – czyli władzę ludu, władzę wszystkich mieszkańców – jeszcze z Aten. Znamy monarchię – gdy krajem rządzi król, a tron w dynastii rządzącej przechodzi z ojca na syna (to monarchia dziedziczna). W Rzeczypospolitej szlacheckiej już w XVI wieku ustalono, że państwo jest „wspólną rzeczą” szlachty, czyli władza w Polsce należy do szlachty. Już Jagiellonowie, chcąc uzyskać zgodę polskich panów na realizację swoich planów, przyznawali im różne przywileje. Właściwie dziedziczność tronu została uzależniona od szlachty od samego początku rządów Władysława Jagiełły. Wszak był

on litewskim mężem polskiej królowej Jadwigi. Gdy zmarła, potomkowie Jagiełły z następnych małżeństw nie mieli prawa do tronu, musieli uzyskać zgodę szlachty. Uzyskiwali ją – za kolejne przywileje. Aż do ostatniego Jagiellończyka (Zygmunta Augusta) można jednak mówić o panowaniu dynastii. Ale od czasu gdy Zygmunt August zmarł bezpotomnie – szlachta na specjalnych sejmach elekcyjnych będzie wybierać króla. To jej prawo najważniejsze – a że do głosu uprawnieni są wszyscy szlachcice, dlatego jest to demokracja szlachecka. Jej pozycję potwierdziła wspomniana konstytucja w 1505 roku – *nihił novi* (od tego czasu król nic sam o szlachcie postanowić nie mógł), a także słynny przywilej liberum veto.

NA CZYM POLEGA ORYGINALNOŚĆ SONETU „DO TRUPA”?

Istotą utworu jest koncept poety, aby rozbudować następujący paradoks: wskazać podobieństwo między człowiekiem zakochanym a... trupem. Można, oczywiście, dyskutować o trafności i takcie owego porównania, lecz Morsztyn sprawnie operuje opisem cech, takich jak:

- bladeść („Ty krwie – ja w sobie nie mam rumianości”),
- płomień (świece a żar uczuć),
- ciemności (sukno żałobne a ciemność zmysłów) itd.

Poeta wykazuje także różnice: milczenie i nieczułość, chłód umarłego – a cierpienie, i „upał piekielny” zakochanego. I oto nie tylko sam pomysł wydaje się zaskakujący – zaskokować może również pointa: oto trup i zakochany są do siebie podobni, lecz w lepszej sytuacji jest nieboszczyk – zakochany bowiem nie może przezwyciężyć cierpienia i powstrzymać „płonących w nim ogniów”.

- W formie utworu rzeczywiście jest sonetem: dwie pierwsze strofy są czterowersowe, dwie następne – trzywersowe.
- Dwie pierwsze to raczej opis zewnętrznego wyglądu obu bohaterów wiersza, w dwóch ostatnich poeta zwraca uwagę na cechy psychiczne i tym razem na różnice, a nie podobieństwa.
- Łatwo zauważyć, że strofy ułożone są przy użyciu anafory – powtórzeń zaimka „Ty” w początkach większości wersów.
- Znajdziemy też hiperbole: „rozum łańcuchem spowity”, „jam w piekielnej śrzezodze”.
- Paradoksem jest sam główny koncept wskazania podobieństw trupa i zakochanego. A przy tym – ten jeden z najsłynniejszych wierszy zestawia śmierć i miłość, a będzie to motyw często tak właśnie ujmowany w literaturze.

PRZEPROWADŹ ANALIZĘ WIERSZA MORSZTYNA PT. „NIESTATEK”.

Zasadą konstrukcyjną utworu jest anafora – przez 15 wersów poeta powtarza: „prędzej...”, wyszukuje najrozmaitsze „niemożliwości” tego świata, jak np. „prędzej kto wiatr w wór zamknie”. Po cóż? By w ostatnim wersie zdradzić swój koncept. Wszystko to stać się może prędzej „niżli będzie stateczna która białogłowa”. Można powiedzieć zatem, że utwór ten jest barokowym głosem w dyskusji o wyższości mężczyzn nad kobietami (lub odwrotnie). Morsztyn sięga szczytu swoich poetyckich możliwości, by wykazać absurd „stateczności” białogłów. Oto zwracają uwagę następujące koncepty: „prędzej niemy zaśpiewa” (kontrast i oksymoron), „w więzieniu będzie pokój, ludzie na pustyni...””, które czynią utwór dworskim żartem, a nie złośliwością.

Jest jeszcze inny wiersz o tym samym tytule – *Niestatek*. Ten z kolei oparty jest na zasadzie kontrastu – w ośmiu wersach poeta opisuje urodę swej wybranki. Z tym że w pierwszych czterech opisuje kobietę piękną, gdyż jest to jej portret w sytuacji

„póki mi panno dotrzymujesz zgody”. W razie waśni wszystko się zmienia – i następne cztery wersy to wspaniały przykład epatowania brzydotą. Oto kochanka widziana „oczami zgody”: oczy – ogniem, czoło – zwierciadłem, włos – złotem, ząb – perłą, usta koralem...

A oto ta sama pani widziana „oczyma waśni”: jagody (policzki) – trądem, usta czeluścią, ząb – szkapią kością, a włosy – pajęczyną.

Trzeba przyznać, że owa przemiana może być zaiste poetycką realizacją przysłowia „zgoda buduje, niezgoda rujnuje”... Niemniej koncept jest, kontrast uderzający, poetyka wyliczenia i barokowej metafory, widać też wyraźnie, że poeta poszukuje jak najwymyślniejszych odniesień, by ukazać urodę i szpetotę wybranki. Oczywiście, nie jest to poetycki obraz przysłowia, ale refleksji o tym, jak uczucia – zgoda lub waśń – wpływają na subiektywne widzenie danej osoby. I pewna prawda w tym jest.

SCHARAKTERYZUJ TWÓRCZOŚĆ JANA ANDRZEJA MORSZTYNA.

- Jan Andrzej Morsztyn jest czołowym reprezentantem dworskiej poezji barokowej.
- Jego poetycki dorobek określono mianem „błahej treści w wyszukanej formie”. Źródłem tej etykiety jest fakt, iż Morsztyn jako marinista skupił swe twórcze działania na poszukiwaniu nowych, kunsztownych, zaskakujących form wyrażenia treści. I tak, tematami jego utworów nie są problemy egzystencjalne ani prawdy filozoficzne. Bywają nimi: życie dworskie, płocho miłość, flirt, zmysły, „gra miłosna” – stąd też inne określenie Jana Andrzeja Morsztyna – poeta miłości.
- Tomiki poezji Morsztyna noszą tytuły: *Kanikuła albo psia gwiazda* i *Lutnia*.
- Morsztyn jest mistrzem maniery barokowej, używa szczególnie często kontrastu, paradoksu, licznych oksymoronów; charakterystyczne rekwizyty, którymi obrazuje wdzięczny temat miłości, to bladeść twarzy, łomot serca, skargi i żale. Zauważmy, że ten zbiór póź i gestów przejmą poeci romantyczni.

O ŻYCIU I TWÓRCZOŚCI JANA ANDRZEJA MORSZTYNA

Był to poeta dworzanin. Więcej nawet: dyplomata zapłatany w polityczne intrygi. Dla literatury polskiej jednak Morsztyn to przede wszystkim symbol poezji barokowej, tworzonej na wzór włoskiego Marina. Dla wielu jest to też poeta naznaczony piętnem zdrady – okrzyknięto go bowiem zdrajcą na rzecz Francji. Cóż – dla dworaka trudnym jest chyba moment, gdy następuje zmiana króla. Morsztyn zajmował się polityką, uważał, że należy wzmocnić władzę królewską, optował za stronnictwem profrancuskim i bardzo prawdopodobne, że dwór francuski okazywał mu swą wdzięczność w formie finansowej. Wszystko było dobrze, dopóki królowie polscy (zwłaszcza królowa Ludwika Maria) żywili sympatię do Francji. Zmieniło się, gdy na tronie zasiadł Jan Sobieski i zaczęły brać górę upodobania prohabsburskie. Morsztynowi, który kupił ziemię we Francji i złożył przysięgę Ludwikowi XIV, zarzucono zdradę stanu. W 1683 r. poeta opuszcza Polskę – do końca życia pozostanie we Francji.

WYMIENŲ POPULARNE W POEZJI BAROKOWEJ ŚRODKI STYLISTYCZNE.

Skoro poeci barokowi przyjęli sobie za cel zaskakować odbiorcę, ich poszukiwania podążały w kierunku wymyślania coraz to nowych, zaskakujących form wyrazu. Efekty tych dążeń bywały czystym wyrafinowaniem i być może stąd zrodziła się opinia o „przeroście formy nad treścią”.

Popularne w poezji barokowej środki stylistyczne:

- **Kontrast** – poeci baroku lubili jaskrawe przeciwstawienia i często utwór budowali na antynomiach: biel – czerni, miłość – śmierć, itd.
- **Brzydota** – stała się środkiem ekspresji, prawdziwym i silnie działającym sposobem przekazywania bólu, opisu rozkładu ciała, cierpienia.
- **Paradoks** – sformułowanie zaskakujące swoją treścią, na pozór bez sensu, sprzeczne z logiką – lecz po przemyśleniu ujaw-

niające nieoczekiwaną prawdę. Na przykład w sonecie *Do trupa* takim zaskoczeniem są podobieństwa zakochanego i zmarłego, wyeksponowane przez poetę.

- **Oksymoron** – to prosty paradoks, połączenie dwóch sprzecznych wyrazów, np. *gorący mróz*, *śliczny brzydal*, *żywy trup*.

- **Hiperbola** – wyolbrzymienie – przesadne przedstawienie jakiegoś zjawiska, np. *umieram z rozpacz*.

- **Anafora** – wielokrotne powtórzenie tego samego zwrotu na początku kolejnych wersów, np. „nic to” w wierszu *Cnota grunt wszystkimu*.

- **Inwersja** – niezwykle „powykręcany” i poprzesztawiany szyk (kolejność) wyrazów w zdaniu, np. „których każdy, póki żyw, niech, jeśli chce, zażyje”.

TEST Z BAROKU

1. Światopogląd barokowy charakteryzuje się:

- a) przekonaniem o nietrwałości świata i znikomości ludzkich spraw
- b) wiarą w potęgę rozumu ludzkiego
- c) przeświadczeniem, że człowiek jest spadkobiercą Boga na Ziemi
- d) optymizmem płynącym z przeświadczenia o boskiej harmonii świata

2. Które z poniższych wydarzeń miały miejsce w epoce baroku i wpłynęły na historię XVII wieku?

- a) rozwój drukarstwa
- b) kontreformacja
- c) wyprawy krzyżowe
- e) wielkie odkrycia geograficzne

3. Które z wymienionych cech przypiszesz sztuce baroku?

- a) prostota i harmonia
- b) spokój i symetria
- c) dekoracyjność i przepych
- d) symetria i proporcje

4. W okresie baroku tworzył:

- a) Leonadro da Vinci
- b) Rembrandt
- c) Rafael Santi
- d) David

5 Które z podanych niżej cech są typowe dla malarstwa barokowego?

- a) spokój i monumentalność
- b) kontrast światła i mroku
- c) brak perspektywy
- d) operowanie pastelową barwą

6. Jesteś barokowym poetą. Podarujesz swojej ukochanej wiersz, w którym:

- a) opiszesz piękno świata i domu, który stworzycie,
- b) napiszesz kunsztowny długi utwór nawiązujący do antycznej pieśni pochwalnej,
- c) zaszokujesz ją najdziwniejszymi opisami elementów jej urody,
- d) napiszesz nowelę o miłości.

7. Która z definicji sarmatyzmu jest poprawna?

- Sarmatyzm to:
- a) zamięłowanie do opowieści o dawnych wojownikach
  - b) ideologia polskiego mieszczaństwa walczącego o prawa polityczne

- c) model wychowania synów magnackich
- d) przekonanie, że rodowód polskiej szlachty wywodzi się od starożytnego plemienia Sarmatów, uosabiających cnoty rycerskie.

8. Przeczytaj poniższy tekst:

Z pozoru Morsztyn wydaje się poetą, który pisze swe wiersze dla zabawy i rozstaje się z nimi bez żalu, uznając że są przelotną przygodą intelektualną. Ten pozór jest jednak wypracowany. W rzeczywistości poeta przypomina szlifierza diamentów, który wciąż jest niepewny czy obrane kształty i proporcje wydobywają pełny blask, czy nowe spojrzenie przez szkło nie odkryje błędu.

(za: Czesław Hernas *Barok*)

Badacz baroku, Hernas, nawiązuje do następującego faktu z życia poety:

- a) Morsztyn był mało znany i popularny w swoich czasach.
- b) Morsztyn nie publikował swoich wierszy tworzył je na pozór na użytek dworski, dla zabawy.
- c) Morsztyn nie był poetą, tylko szlifierzem diamentów.
- d) Morsztyn był nadwornym trefnisiem królewskim.

9. Według autora powyższego tekstu:

- a) Morsztyn pisał dla zabawy i przygody.
- b) Morsztyn uznawał poezję za przygodę intelektualną.
- c) Morsztyn tak naprawdę poważnie traktował swoje utwory, pozornie jednak udawał, że są zabawą.
- d) Morsztyn był słabym poetą, jego wiersze były pełne błędów.

10. W podanym niżej fragmencie wiersza *Do trupa Jana Andrzeja Morsztyna*

*Leżysz zabity i jam też zabity
Ty strzałą śmierci, ja – strzałą miłości,
Ty krwie, ja w sobie nie mam rumianości
Ty jawne świece, ja mam płomień skryty...*

zasadą kompozycyjną tekstu jest:

- a) gradacja
- b) kontrast
- c) podobieństwo
- d) porównanie

11. Oto fragment wiersza Daniela Naborowskiego *Do Anny*:

*Z czasem wszystko przemija, z czasem bieżą lata,
Z czasem państw koniec idzie, z czasem tego świata,
Z czasem stawa dowiec i rozum niszczeje,
Z czasem gładkość, uroda, udatność wiotszeje...*

Jaki zabieg poetycki zastosował poeta?

- a) kontrast
- b) paradoks
- c) anafora
- d) inwersja

12. Które z wymienionych poniżej środków artystycznych zastosowano w podanym fragmencie wiersza Jana Andrzeja Morsztyna *Niestatek*?

*Prędzej kto wiatr w wór zamknie, prędzej i promieni
Słonecznych drobne kąski wżenie do kieszeni,
Prędzej morze burzliwe groźbą uspokoi,
Prędzej zamknie w garść świat ten, tak wielki jak stoi,
Prędzej pięścią bez swojej obrazy ogniovi
Dobije, prędzej w sieci obłoki połowi...*

- a) antytezy
- b) paradoksy
- c) porównania
- d) oksymorony

13. W podanym niżej fragmencie wiersza J. A. Morsztyna *Bierzmowanie* wskaż oksymoron.

*Placzesz – w ognistej tonie serce wodzie,
Śmiesz się – słońce gorętsze w pogodzie,
Gniewasz się – strach mię wraz z miłością piecze,
Łaskawaś – a któż przed łaską uciecze...*

14. Napisz krótką notatkę o specyfice polskiego baroku.

Notatka to kilka zdań punktujących najważniejsze fakty. Nie oceniaj, nie puszczaj wodzy fantazji. W notatce powinny się znaleźć informacje, że:

- Rzeczpospolita był wówczas mocarstwem rządzonym przez elekcyjnych królów.
- Ustrój panujący to demokracja szlachecka.
- Zjawiskiem specyficznym dla barokowej Polski był sarmatyzm – czyli zespół wartości łączący kulturę szlachecką.
- Że wzorem epoki szlacheckiej był Sarmata.
- Że wytworem tej kultury stał się portret trumienny i portret sarmacki.

15. Który z wymienionych niżej bohaterów polskiej literatury nie jest typem sarmackim?

- a) Onufry Zagłoba z *Trylogii* Henryka Sienkiewicza
- b) Soplica – Sędzia z *Pana Tadeusza* Adama Mickiewicza
- c) Maćko z Bogdańca z *Krzyżaków* Henryka Sienkiewicza
- d) Cześnik Raptusiewicz z *Zemsty* Aleksandra Fredry

16. Rozpoznaj styl barokowy:

- a) *Tata nie wraca ranki, wieczory; we łzach go czekam i trwodze
Wezbrały rzeki, pełne zwierza bory i pełno zbójców na drodze*
- b) *Świat – morze, człowiek okręt od burzy niesiony,
Przygody – skryte skały, szczęście – wiatr szalony
Więc tu papież z kardynały,*

- c) *Wiec tu papież z kardynały,
Cesarz ze swoimi kapłany
Szli są k niemu z chorągwiami*
- d) *Satyra prawdę mówi, względów się wyrzeka
Wielbi urząd, czci króla, lecz sadi człowieka*

17. Stanisław Grochowiak jeden ze swoich wierszy zaczyna następująco: *Dla zakochanych to samo staranie co dla umarłych*

Jest to wyraźne nawiązanie do:

- a) *Romea i Julii* Szekspira
- b) *Sonetu do trupa* Morsztyna
- c) *Fraszki* Jana Kochanowskiego *Do Hanny*
- d) *Wiersza* Daniela Naborowskiego *Do Anny*

18. Przeczytaj tekst:

Nigdy nie ukazano lepiej, do jakiego stopnia pieniądz wyobcowuje ze społeczeństwa. Harpagon zna smak przerażającej samotności – wszyscy mu klamią, wszyscy starają się jedynie o to, by go wykorzystać [...] Konstrukcja sztuki ma precyzyjność maszynierii, a skąpstwo ukazane jest w bezlitosnym świetle, które ruchomym blaskiem oblewa ze wszystkich stron całkowicie obojętną twarz uosabiającego je człowieka

Bohater sztuki nosi tzw. imię znaczące, spotykane już zresztą w komediach łacińskich (łac. harpagon oznacza rabusia, łupieżcę) ”

Tadeusz Boy – Żeleński (tłumacz literatury francuskiej, m.in. Moliera)

Czy pieniądze przynoszą skąpcom samotność? Napisz rozprawkę na ten temat, na podstawie znajomości sztuki Moliera, a także innych tekstów kultury własnych obserwacji.

- Stawiasz tezę, że skąpstwo i zbyt wielka miłość do pieniędzy oznaczają samotność.
- Podajesz przykład – los Molierowskiego Harpagona, sposób w jaki patrzy na świat, jakie wyznaje wartości i jak postrzegają go inni,
- Przytaczasz inne przykłady: Samotnego i zgorzkniałego Scrooge’a z *Opowieści Wigilijnej* albo okrutnego Pana z *Dziadów*,
- Odwołujesz się do własnych lektur, obserwacji, oglądanych filmów, nawet baśni, literatury młodzieżowej (postać samotnego bogacza występuje na przykład w *Szaletstwach Panny Ewy* Kornela Makuszyńskiego)
- W podsumowaniu jeszcze raz potwierdzasz tezę: Pieniądze przynoszą samotność, lęk o ich utratę, nieufność wobec otoczenia. Lepiej czasem mieć mniej pieniędzy, a więcej przyjaciół, podzielić się kromką chleba niż zaznawać bogactwa i w wielkim, pustym domu.

ODPOWIEDZI

Odp. 1 a); Odp. 2 b); Odp. 3 c); Odp. 4 b); Odp. 5 b); Odp. 6 c); Odp. 7 d); Odp. 8 b); Odp. 9 c); Odp. 10 b); Odp. 11 c); Odp. 12 b); Odp. 13 ognista woda; Odp. 15 c); Odp. 16 b); Odp. 17 b);

PISANIE WSTĘPÓW – TECHNIKA

WYKORZYSTANIE PRZYSŁOWIA (PORZEKADŁA)

Zamiast cytatu może być również przysłowie. Wykorzystane sensownie, inteligentnie, może nawet dowcipnie, sprawi, że praca będzie ciekawsza, a w dodatku często dość abstrakcyjny temat uczyni bardziej „ludzkim”. Metody są różne: albo wokół jednego powiedzenia budujemy cały wstęp, albo po prostu w pewnym fragmencie odwołujemy się do niego.

Wstęp do pracy na temat **WŁADZA ODCZŁOWIECZA LUDZI**

„Punkt widzenia zależy od punktu siedzenia” – mawiają Polacy. I trudno się z tym porzekadłem nie zgodzić. Bias z Prieny ma rację w tym sensie, że władza pozbawia zdolności myślenia w kategoriach zwykłego człowieka. Oczywiście, rodzi się pytanie: czy to wina władzy, czy też ludzi, którzy tym negatywnym tendencjom ulegają? Być może, uda się odpowiedzieć na to pytanie, kiedy przyjrzą się bliżej kilku bohaterom literackim.

PLUSY:

- powiedzenie znane z języka potocznego zostało bardzo dobrze połączone z problemem konfliktu pokoleń – ten z kolei został ciekawie, przekonująco i oryginalnie wyjaśniony (walka młodych o własną odrębność);
- mamy tutaj i powiedzenie, i cytat;
- godne uwagi jest wykrzyknienie w przedostatnim zdaniu – widać, że autor nie będzie nudził i „referował”, ale że autentycznie obchodzi go to, o czym pisze.

Wstęp do pracy na temat **MŁODOŚĆ – OBRAZY LITERACKIE**

„Jak przysłowia się sprawdzają: «młody to i głupi»” – śpiewała Edyta Geppert. Należałoby jednak zapytać: dlaczego „głupi”? I według kogo „głupi”? Nie każdy jest w stanie zrozumieć młodość, która „wylatuje ponad poziom”, która nie chce być ograniczana konwenansami, nie zamierza włączać się w obowiązujące schematy myślenia i postępowania, która najwyższej ceni spontaniczność i pomysłowość.

PLUSY:

- cytat z piosenki jest jednocześnie przywołaniem popularnego powiedzenia;
- wstęp pomyślany jako polemika z przysłowiem.

Wstęp do pracy na temat **RODZICE I DZIECI – PORTRETY LITERACKIE**

Konflikt pokoleń wydaje się stary jak świat. I czy może to dziwić, skoro nawet dziś wielu dorosłych uważa za niezwykle słuszną zasadę „dzieci i ryby głosu nie mają”? Generacja „starych” przekonana jest zwykle, że wie lepiej, nawet bez wysłuchania racji myślących inaczej.

Z drugiej strony trzeba też przywołać znaną sentencję Kochanowskiego: „By rozum był przy młodości/ Nigdy takiej obfitości”. Dojrzałość i racjonalizm to cechy, których pokoleniu dopiero wchodzącemu w dorosłość z pewnością brakuje... Dowody na to, że jest inaczej, nietrudno znaleźć w naszym codziennym życiu, ale też na kartach literatury.

NAWIĄZANIA DO WSPÓŁCZESNOŚCI

Twój wstęp będzie ciekawy, jeśli pokażesz w nim, że poruszany przez Ciebie problem nie należy do spraw przebrzmiałych, lecz jest wciąż aktualny. Jak to zrobić? Nawiązać do współczesnych problemów, wydarzeń, przykładów z życia wziętych, faktów znanych z aktualnych gazet. Dowiediesz w ten sposób, że potrafisz myśleć oryginalnie, umiesz łączyć fakty, ale również – co nie mniej ważne – jesteś osobą ciekawą świata, zorientowaną w obecnym życiu społeczno-kulturalnym.

Wstęp do pracy na temat **RÓŻNE OBRAZY DOMU W LITERATURZE**

Wiele mówi się współcześnie o kryzysie rodziny. O tym, że nie jest dobrze, raczej nie trzeba nikogo przekonywać. W związku z dzisiejszym tempem życia coraz mniej jest czasu na dom, przestają liczyć się wartości, które od zawsze spajały rodziny. Mam jednak poważną wątpliwość: czy to rzeczywiście sprawa czasu? Dzisiejszego czasu? Niektórzy, zwłaszcza starsi, powiadają często: kiedyś było inaczej... Czyli jak? Dobrze? Świetnie? Idealnie? Ależ skąd! Nigdy nie istniały tylko udane, pełne miłości i zrozumienia rodziny. Nigdy też dom nie był wyłącznie siedliskiem nienawiści i zła. Różny bywał stosunek do rodziny, różnie układały się w niej relacje. Wszystko dlatego, że dom – to przecież my sami.

PLUSY:

- skrótość, lecz jednocześnie bogactwo treści;
- dużo znaków zapytania – i duże napięcie, wyrażające zaangażowanie autora;
- zaskakująca i mądra pointa.

Wstęp do pracy na temat **BIOGRAFIA KLUCZEM DO ODCZYTANIA DZIEŁA**

Jak dowodzą listy bestsellerów, największym zainteresowaniem czytelników cieszą się ostatnio dzienniki, wspomnienia i biografie znanych postaci, także pisarzy. Oczywiście, zupełnie inna jest obecna wiedza o życiu na przykład Marii Dąbrowskiej niż Jana Kochanowskiego. Chcielibyśmy, co naturalne, wiedzieć jak najwięcej – nie tylko po to, by zaspokoić swoją ciekawość, ale również po to, aby dzięki biografii lepiej zrozumieć dzieła pozostawione przez pisarza potomnym. Jak bardzo znajomość biografii pomaga w ich zrozumieniu, może świadczyć choćby przykład Adama Mickiewicza.

PLUS:

- dobry punkt wyjścia – wzmianka o niezwyklej dziś popularności utworów „okołobiograficznych”.

Wstęp do pracy na temat **MŁODOŚĆ**

Współczesna rzeczywistość to bez wątpienia czas młodych. Często – i chyba nie bez racji – mówi się nawet o panującym dziś kulcie młodości. To młodzież wygrywa w konkursach o pracę, jest obecna w mediach, w kulturze rozrywkowej, to do młodzieży kierowane są filmy czy reklamy. W kulturze obrazkowej, a ta obecnie dominuje, nie ma miejsca na starość, spychaną na margines, a często po prostu wyśmiewaną. W literaturze stosunek do młodości bywał rozmaity: od romantycznego kultu po przekonanie, że tylko doświadczenie i niemłody wiek to prawdziwa wartość. Dowiodą tego podane przeze mnie przykłady.

PLUS:

- bardzo trafne obserwacje o współczesnym kulcie młodości.

WYJAŚNIENIE PROBLEMU (MOTYWU, HASŁA), KTÓRY POJAWIA SIĘ W TEMACIE

Możesz pokusić się o własne interpretacje zagadnienia (wyjaśnić, jak rozumiesz tolerancję, cywilizację, władzę) albo skorzystać z definicji zawartej w encyklopedii czy słowniku języka polskiego i skonfrontować ją z potocznym rozumieniem danego słowa. Uwaga jednak! Nie chodzi tu o suchą, rzeczową notkę zawierającą informacje oczywiste. Musisz napisać o tym problemie coś niebanalnego. Swojego. A przede wszystkim – pokazać, że konkretny problem jest niejednoznaczny, że można go różnie rozumieć, różnie interpretować.

Wstęp do pracy na temat **WŁADZA**

Władza. Dla jednych to poczucie siły, możliwość kierowania ludźmi, spełnienie marzenia o byciu kimś ważnym. Innym kojarzy się wyłącznie z uciskiem i brakiem zrozumienia dla problemów zwykłych śmiertelników. Bywa pociągająca i niebezpieczna jak narkotyk. I nie sposób od niej uciec – o władzy słyszymy nie tylko za pośrednictwem telewizji, ale również w szkole, pracy, domu. Czy można się dziwić, że władza jest tak często tematem utworów literackich?

PLUSY:

- problem widziany z różnych perspektyw – samego władcy, ale i poddanych – i rozumiany szeroko: władza w domu, pracy, szkole;

Wstęp do pracy na temat BIOGRAFIA KLUCZEM DO ODCZYTANIA DZIEŁA

Czym jest biografia? Kilka suchych faktów, daty urodzenia i śmierci, ślubów i rozwodów? Mapa miejsc: gdzie mieszkał, pisał albo podróżował? Te informacje jesteśmy w stanie zgromadzić. Ale jest też coś, co zwykło się nazywać biografią duchową. Składają się na nią intensywne uczucia, spotkania z ludźmi, intymne przemyślenia i doświadczenia. Niestety, dla nas, współczesnych odbiorców, ten prawdziwy klucz do twórczości jest zwykle niedostępny. Z konieczności wylawiamy więc „suche fakty” i staramy się dzięki nim lepiej zrozumieć konkretne dzieła. Ta „biografia zewnętrzna” jest więc niedoskonała, ale nie bezużyteczna. O tym, jak duże jest jej znaczenie, świadczy choćby przykład twórczości Adama Mickiewicza.

PLUSY:

- polemiczne podejście do tematu: przywołanie różnych rodzajów biografii.

Wstęp do pracy na temat PATRIOTYZM CZY ZDRADA? O KONRADZIE WALLENRODZIE – DYSKUSYJNIE

Wydawać by się mogło, że patriotyzm jest terminem jednoznacznym – to przecież służba w interesie kraju. Ale służyć można na wiele sposobów. Zdarza się, że ocenia się je różnie – w zależności od czasu historycznego, dominującej polityki czy dostępu do materiałów źródłowych. Tę niejednoznaczność patriotyzmu pokazują dobitnie twórcy literatury – z autorem „Konrada Wallenroda” na czele.

PLUS:

- podkreślenie niejednoznaczności słowa „patriotyzm” – zapowiedź pracy uporządkowanej, w której autor będzie szukał argumentów i na „tak”, i na „nie”.

Wstęp do pracy na temat MŁODOŚCI W LITERATURZE

Młodość – to znaczy co? Wiek? Tak uważa się najczęściej. A przecież to nie do końca prawda. A może większa wrażliwość? Bardziej emocjonalny odbiór świata? Idealizm? Naiwność? Beztroska? Skłonność do ekstrawagancji? Impulsywność? Jeśli tak, to znam wielu młodych, którzy są starcami, i wielu starszych, którzy pozostali młodzi.

POLEMIKA Z TEMATEM

Jeśli chcesz przekonać nauczyciela, że potrafisz myśleć samodzielnie, że nie boisz się odważnych sądów i ryzykownych tez – masz ku temu świetną okazję właśnie we wstępie. Jak ją wykorzystać? Na przykład polemizując z myślą zawartą w temacie! Twoje wypracowanie musi być, rzecz jasna, zgodne z tematem – to warunek podstawowy. Nie oznacza to jednak, że musisz się zgadzać z postawioną w temacie tezą, że sposobem, w jaki został on sformułowany, albo z wplecionym w niego cytatem. Pisziesz np. o problemie władzy w utworach literackich – to jest tematem wypracowania. Czy jednak musisz się zgadzać ze stwierdzeniem, że „władza odczłowiecza ludzi”? Nie!

Wstęp do pracy na temat WŁADZA ODCZŁOWIECZA LUDZI

Nie jest żadnym odkryciem stwierdzenie, że lubimy mówić źle o osobach sprawujących władzę. Obwiniamy je o całe zło świata, posądzamy o najgorsze cechy charakteru, egoistyczne cele i niemoralne metody postępowania. Tego rodzaju populistyczne poglądy są niesłuchane – one nie od dziś, ponieważ nie od dziś podwładni władzy nie lubią. W tego rodzaju poglądy wpisuje się stwierdzenie Biosa z Prieny – moim zdaniem, mocno przesadzone. Nie jest przecież prawdą, że najszlachetniejszy człowiek, który zyskuje władzę, staje się cynikiem, oszustem i degeneratem. Owszem, niektórych, zwłaszcza ludzi słabych psychicznie, władza może zdeprawować. Ale nie musi. Dowodem na to może być literatura, której twórcy pokazują rozmaity wpływ władzy na postępowanie i osobowość człowieka, opisując zarówno przykłady pozytywne, jak i negatywne.

Wstęp do pracy na temat BIOGRAFIA KLUCZEM DO ODCZYTANIA DZIEŁA

Nie ulega wątpliwości, że biografia autora to zwykle ważny kontekst dla dzieła literackiego. Czy jednak rzeczywiście jest to klucz do odczytania całej twórczości pisarza? Jak fałszywy może być to trop, pokazuje przykład współczesnego pisarza i felietonisty Jerzego Pilcha, laureata Nagrody Literackiej NIKE za powieść „Pod Mocnym Aniołem”...

To samo dotyczy, oczywiście, wszystkich innych twórców. Któryś z pisarzy powiedział kiedyś, że wszystko, o czym pisze, ma źródło w jego osobistym życiu, co nie znaczy, że pisze o sobie. Biografia jest więc ważnym kontekstem dla utworów literackich, ale nie jest to kontekst jedyny, najważniejszy i dający odpowiedzi na wszystkie pytania poszczególnych dzieł. Dowodem na to może być twórczość Jana Kochanowskiego.

PLUSY:

- trafne odwołanie się do postaci i twórczości Jerzego Pilcha;
- godna podziwu wiedza o tym współczesnym pisarzu.

Wstęp do pracy na temat „KAŻDA EPOKA MA WŁASNE CELE”. KTÓRA JEST CI NAJBLIŻSZA?

Przytoczone w temacie zdanie Adama Asnyka pochodzi z popularnego wiersza „Do młodych”. Samo zdanie wydaje mi się kontrowersyjne. Czy rzeczywiście „każda epoka ma swe własne cele”? Wiele wybitnych historyków literatury wskazywało na zasadnicze podobieństwa między niektórymi epokami, na przykład oświeceniem i pozytywizmem albo romantyzmem i Młodą Polską. A zatem, posługując się określeniem poety, „cele” tych epok były na pewno nie tyle identyczne, ile w jakiś sposób do siebie podobne.

PLUSY:

- przekonująca polemika ze słowami Asnyka (odwołanie do wiedzy historycznoliterackiej);
- słuszne wskazanie niejasności słów poety.

WSTĘP ARTYSTYCZNY

To pomysł dla osób z zacięciem pisarskim. Pozwala stworzyć naprawdę oryginalny wstęp. Najważniejsze jednak, by nie przesadzić. Pamiętaj, że piszesz wypracowanie, a nie opowiadanie – elementy literackie mogą ubarwić pracę, ale nie powinny jej zdominować. Trzeba też uważać, by nie popaść w banał i grafomanię – zamiast zaciekać nauczyciela, po prostu go zirytujesz.

Wstęp do pracy na temat WŁADZA ODCZŁOWIECZA LUDZI

Mrok nocy roświatlał tylko płomień świecy. Przy stole siedziały trzy osoby, których twarzy nigdy wcześniej nie widziałem. Nie bardzo wiedziałem, o czym rozmawiają – przekrzykiwały się nawzajem, to znów szeptały, ale nie rozumiałem żadnych słów. Po kilku chwilach zacząłem wylapywać imiona, którymi zwracali się do siebie. Kreon, Makbet, Balladyna... Przerażał mnie sposób, w jaki mówili. I to, o czym mówili. Czyżby koniec świata? Nie byłem pewien... Co to było? Sen, wizja, efekt „przeuczenia”? Tego nie dowiem się nigdy...

PLUSY:

- styl: pytania retoryczne, zawieszenia głosu, zdania krótkie połączone z rozbudowanymi.

ODWOŁANIE DO CYTATU ZAWARTEGO W TEMACIE

Pisaliśmy już o tym, że jeśli w temacie pojawia się cytat, to pod żadnym pozorem nie wolno go zignorować! Nie trzeba znać autora najmądrzejszej nawet sentencji, trzeba natomiast pokazać, że zdanie jego rozumiesz i jakoś się wobec tej myśli ustosunkowujesz. Bardzo dobrym miejscem na te odniesienia jest wstęp. A przy okazji to także świetny sposób dla tych, którzy głowią się, jak zacząć.

Wstęp do pracy na temat „MŁODOŚCI! TY NAD POZIOMY WYLATUJ!” – TWOJE REFLEKSJE NA TEMAT MŁODOŚCI

Kiedy w czasach Mickiewicza publiczność poznała „Ode do młodości”, z której pochodzi umieszczony w temacie cytat, reakcje były krańcowo odmienne. Od płomiennego zapалу młodych odbiorców po bezlitosną krytykę pokolenia starszego – za brak umiaru, zbytnią emocjonalność i nawoływanie do swoistej młodzieńczej rewolucji. Dziś słowa Mickiewicza „Młodości! Ty nad poziomy wylatuj!” są powszechnie znane i często cytowane.

PLUSY:

- krytyczny stosunek do słów starożytnego mędrca – dobrze uzasadniony;
- odwaga wyrażania sądów niepopularnych, innych niż powszechnie obowiązujące.

Wstęp do pracy na temat „CZŁOWIEK JEST NATURY PIELGRZYMIEJ”. MOTYW WĘDRÓWKI W TEKSTACH KULTURY

„Człowiek jest natury pielgrzymiej” – twierdzi Cyprian Kamil Norwid. Od wieków również pisarze uważali wędrówkę za metaforę ludzkiego losu. Czy słusznie? Człowiek dąży przecież do stabilizacji. Chce zakotwiczyć się w jakimś miejscu – własnym domu, mieście, państwie. Wśród bliskich ludzi, a nawet w miejscu pracy. Niemal przy każdej okazji życzymy sobie spokoju, gdyż on właśnie najczęściej uznawany jest za upragniony cel naszego życia. Mimo to uważam, że Norwid ma rację.

PLUSY:

- autor nie traktuje wędrówki jedynie w sensie dosłownym (zmiana miejsca pobytu), lecz odczytuje ją w ciekawy, wieloznaczny sposób;

WYKORZYSTANIE CYTATU, ODWOŁANIE DO AUTORYTETÓW

Choćbyś był najmądrzejszym człowiekiem na świecie i przeczytał niezliczoną liczbę książek, jeśli będziesz nieustannie powtarzał: „ja uważam”, „jestem przekonany”, „moim zdaniem” – wyjdiesz na zapatrzonego w siebie mądrala. Jak tego uniknąć? Odwoływać się do zdań i opinii innych osób. Oczywiście, możesz się z tymi opiniami zgadzać lub nie, mogą one potwierdzać Twoje tezy albo wręcz przeciwnie. Bez wątpienia jednak warto przywoływać cudze złote myśli, ale, oczywiście, związane z tematem! Uatrakcyjnijają one pracę.

Wstęp do pracy na temat RODZICE I DZIECI – PORTRETY LITERACKIE

„Nie można być dość wybrednym w wyborze rodziców” – z ironią stwierdziła kiedyś Maryla Wolska. Zdanie można by również odwrócić: nie można być też wybrednym w wyborze własnych dzieci. Rodzina, przynajmniej w założeniu, to także wzajemna miłość i akceptacja. Wiadomo jednak, że uczucia między rodzicami a dziećmi są często o wiele bardziej skomplikowane. Nielatwo też o wzajemną akceptację, której brak prowadzi często do rozmaitych konfliktów. Potwierdzają to przykłady bohaterów znane z literatury.

PLUS:

- przywołany cytat ma charakter żartobliwy, a elementy humorystyczne są w wypracowaniu – nie tylko we wstępach – bardzo cenne, bo przełamują szkolny, napuszony, często pompatyczny ton rozważań.

Wstęp do pracy na temat CAŁA LITERATURA OPOWIADA O MORALNOŚCI

Zdaniem Davida H. Lawrence’a, cała wielka literatura opowiada o moralności. Inaczej uważa Jerzy Pilch, polski pisarz współczesny, który w jednym z wywiadów prasowych wyraził opinię, że zasadniczymi tematami wielkiej literatury są picie i śmierć. Jeszcze inne zdanie na ten temat ma niemiecki krytyk literacki Marcel Reich-Ranicki. W telewizyjnym programie uznał on, że wybitne są jedynie książki, które opowiadają o współczesności, o dzisiejszym świecie i dzisiejszych bohaterach. Kto ma rację? I czy ktoś w ogóle musi mieć rację? Wszelkie ogólne zdania: literatura to, literatura tamto – w ogóle mnie nie przekonują. Nie ma jednego zasadniczego tematu literatury, tak jak nie ma jednego, słusznego sposobu opowiadania. Są, oczywiście, tematy ważne i mniej ważne. Do tych niezwykle istotnych należy bez wątpienia problem moralności.

Wstęp do pracy na temat MOTYW PRZYRODY W LITERATURZE

„Patrzę na gwiazdy górne i kwiaty polne” – pisze Staff. Któż z nas nie przeżywał podobnych chwil bliskiego kontaktu z naturą? Mimo niesłychanego rozwoju techniki i całego naszego zabiegania wciąż uciekamy w świat przyrody, który to nas zachwyca, to znów przeraża – wydaje się bliski, a za chwilę zupełnie nieodgadniony... Być może, właśnie z powodu tej niejednoznaczności, z powodu tajemnicy, jaka nierozzerwalnie wiąże się z przyrodą, jest to temat tak często poruszany w tekstach literackich – od czasów najdawniejszych po współczesne. I tylko artyści, jak sądzę, są w stanie prawdziwie się z tą tajemnicą zmierzyć.

Wstęp do pracy na temat WAŻNE WYBORY BOHATERÓW LITERACKICH

Dylematy Konrada Wallenroda wydają się jakby z innego świata – odbieramy je jako wymyślone przez pisarza, nie do końca rzeczywiste. Tymczasem – co pokazała między innymi profesor Maria Janion w swojej książce „Życie pośmiertne Konrada Wallenroda” – wallenrodyzm stał się nie tylko postawą ważną dla świadomości wielu następnych pokoleń Polaków, ale też wybieraną przez nich metodą działania.

TEORETYCZNO-OSOBISTE UWAGI NA TEMAT PROBLEMU (MOTYWU)

Chodzi o to, by wyjaśnić, jak Ty rozumiesz poruszony w temacie problem, motyw; jakie ogólne refleksje nasuwa Ci jego sformułowanie lub w ogóle jakie myśli przychodzą Ci do głowy w związku z nim. Ten sposób daje wiele swobody, ale jest niełatwy. Ważne, by Twoje refleksje były odważne, zadziorne, nietypowe. Można nawet polemizować z samym sformułowaniem tematu – w końcu nauczyciel również może nie mieć racji.

Wstęp do pracy na temat WŁADZY W LITERATURZE

Zmieniają się insygnia władzy – kiedyś korona, jabłko, berło, dziś marszałkowska laska albo luksusowy samochód – ale jej mechanizmy wciąż pozostają te same. Jest w człowieku coś, co powoduje, że pragnie on rządzić innymi, kierować, wydawać polecenia, a jednocześnie przyjmować holdy, budzić respekt. Przerażające, jak wiele potrafimy zrobić dla władzy. Jak bardzo potrafimy się od niej uzależnić. Tak jest dzisiaj, czego przykłady widzimy każdego dnia nie tylko w telewizji, ale i wokół siebie. I tak było zawsze, na co dowodów dostarcza literatura.

PLUSY:

- wstęp wskazuje – słusznie! – że problem władzy to jeden z tych ponadczasowych;
- powtórzenia w tym wypadku pełnią funkcję paralelizmu („jak wiele”, „jak bardzo”, „tak jest dzisiaj”, „tak było zawsze”) i nie tylko nie są błędem, lecz świadczą o stylistycznej sprawności autora.

Wstęp do pracy na temat BIOGRAFIA KLUCZEM DO ODCZYTANIA DZIEŁA

Wydaje mi się, że niedobre są wszelkie postawy skrajne: całkowite odrzucanie biografii jako elementu pomagającego w interpretacji utworu, ale też upatrywanie w życiorysie pisarza jedynej możliwości zrozumienia dzieła literackiego. Biografia jest więc jednym z wielu kluczy pomagających w odczytaniu poszczególnych utworów – nie jedynym, ale niekiedy bardzo pomocnym. Tak jest między innymi w wypadku dzieł Adama Mickiewicza.

Wstęp do pracy na temat MŁODOŚCI W LITERATURZE

Młodość bywała przez pisarzy mitologizowana, wynoszona pod niebiosy. Zdarzało się też, że twórcy odnosili się do niej niezwykle krytycznie. Powstało wokół młodości wiele stereotypów – nie wszyscy młodzi chcą się przeciw buntować, nie wszyscy są pełni energii, nie wszyscy mają nieustanną ochotę na niczym nieskrępowaną zabawę. Aby to udowodnić, wystarczy bliżej przyjrzeć się młodzieży współczesnej. Albo sięgnąć do tekstów literackich.

PLUS:

- całkowite zaskoczenie: młody autor pisze niejako... przeciwko młodości! A raczej – przeciwko stereotypowemu podejściu do niej.

Wstęp do pracy na temat PATRIOTYZM

Wydawać by się mogło, że patriotyzm jest terminem jednoznacznym – to przecież służba w interesie kraju. Ale służyć można na wiele sposobów. Zdarza się, że ocenia się je różnie – w zależności od czasu historycznego, dominującej polityki czy dostępu do materiałów źródłowych. Tę niejednoznaczność patriotyzmu pokazują dobitnie twórcy literatury – z autorem „Konrada Wallenroda” na czele.

OPIS

OPIS PRZEŻYĆ

We wstępie:

- podaj podstawowe informacje o postaci i krótko przedstaw wydarzenie, które wywołało jej przeżycia.

W rozwinięciu:

- nazwij uczucia, doznania, emocje towarzyszące przeżyciom,
- opisz zewnętrzne objawy, na podstawie których można wnioskować o uczuciach, doznaniach, emocjach (zmiana zachowania, zmiana wyglądu),
- zastosuj:
  - frazeologizmy np. *(serce stanęło mi w gardle)*,
  - porównania *(poczułam się jak w siódmym niebie)*,
  - wykrzyknienia *(Cudownie! Ach!)*.

Uwaga!

O przeżyciach wewnętrznych możemy wnioskować na podstawie:

- wyrazu twarzy *(usta wykrzywione grymasem)*,
- spojrzenia *(jego oczy lśniły blaskiem)*,
- gestykulacji *(zaciśnął pięści)*,
- siły i barwy głosu *(głos mu drżał)*.

W zakończeniu:

- krytycznie podsumuj bohatera,
- zapisz refleksje na temat opisanego przeżycia.

OPIS SYTUACJI

We wstępie:

- przytocz okoliczności zdarzenia
  - wskaż miejsce, czas,
  - wymień uczestników,
  - podaj przyczyny.

W rozwinięciu:

- zaprezentuj zdarzenie tak, jakbyś był jego naocznym świadkiem,
- zrelacjonuj wydarzenie główne,
- zapisz informacje o wydarzeniach towarzyszących,
- zdynamizuj narrację poprzez użycie czasowników
  - (najlepiej w czasie teraźniejszym) nazywających ruch,
  - wskazujących na działanie
- oraz wyrazów typu:
  - nagle, wtem, znenacka, nieoczekiwanie, w pewnym momencie, niespodziewanie, raptem,*
- stosuj krótkie zdania, równoważniki zdań, zdania wykrzyknikowe, wyrazy dźwiękonaśladowcze,
- opisz miejsce zdarzenia,
- opisz wygląd postaci.

W zakończeniu:

- wskaż skutki zdarzenia,
- zapisz refleksje na temat zaistniałej sytuacji.

OPIS PRZEDMIOTU:

We wstępie:

- napisz,
  - co to za przedmiot,
  - do czego służy,
  - gdzie się znajduje,
  - kto jest jego właścicielem.

W rozwinięciu:

- opisz cechy przedmiotu:
  - wygląd,
  - wielkość, kształt, kolor,
  - tworzywo, z którego jest wykonany,
  - powierzchnię,
  - ozdoby,
  - cechy charakterystyczne,
- przedstaw poszczególne elementy przedmiotu, podaj ich cechy, zwróć uwagę na ich usytuowanie,
- zastosuj przymiotniki opisujące *(płaski, prostokątny)* i oceniające *(piękny)*.

W zakończeniu:

- Uwzględnij własną ocenę wyglądu i przydatności opisywanego przedmiotu:
- Dlaczego został przez ciebie wybrany?
- Czym się wyróżnia?

Uwaga!

Opisowi przedmiotu należy nadać tytuł.

OPIS KRAJOBRAZU

We wstępie:

- scharakteryzuj typ krajobrazu:
  - górski, nadmorski, miejski, nadrzeczny,*
- podaj realia geograficzne: położenie, kraj, ukształtowanie powierzchni, pogodę, porę roku, porę dnia.

W rozwinięciu:

- wskaż istotne elementy opisywanej rzeczywistości,
- zastosuj wyrazy określające położenie elementów krajobrazu względem siebie,
- zwróć uwagę na charakterystyczne cechy opisywanych elementów: roślinność, zwierzęta, niecodzienne zjawiska *(tęcza, babie lato)*,
- zwróć uwagę na barwy,
- określ nastrój,
- użyj przymiotników
  - opisujących *(pagórkowaty, wyżynny, gęsty)*
  - oceniających *(szary, ponury, pogodny)*,
- możesz wykorzystać czasowniki:
  - znajduje się, widnieje, widzimy, dostrzegamy, można zauważyć, wyróżnia się, zwraca uwagę, przyciąga wzrok.*

W zakończeniu:

- wyraż swoją opinię o krajobrazie:
  - Jakie wrażenie na Tobie robi?
  - Z czym Ci się kojarzy?
  - Czy lubisz ten rodzaj krajobrazu?
- przytocz opinie koleżanek/ kolegów.

OPIS OBRAZU

We wstępie:

- nazwij dzieło sztuki, podaj autora, miejsce ekspozycji, określ technikę wykonania,
- określ temat obrazu – zwróć uwagę na ile tytuł wiąże się z tematem,
- określ epokę i styl, do którego pasuje dzieło.

W rozwinięciu:

- opisz tematykę obrazu,
- zanalizuj kompozycję płótna, uwzględnij stosunki przestrzenne (wzajemne położenie względem siebie opisywanych elementów obrazu):
  - na pierwszym planie (to, co widzisz najbliżej), najbliżej,
  - na drugim planie (to, co widzisz dalej), na dalszym planie, nieco dalej,
  - w oddali, w tle, w głębi, tuż za, dalej, nieco dalej, po obu stronach,
  - na wprost, w prawym górnym rogu, w lewym górnym rogu,
  - w centrum, na wyeksponowanym miejscu,
  - nieopodal, bliżej, nieco bliżej, blisko, przy, obok, z boku, koło, w pobliżu,
  - ponad, powyżej, wyżej
  - niżej, poniżej, w prawym dolnym rogu, w lewym dolnym rogu,
- zwróć uwagę na kontrasty na obrazie (miejsca jasne, ciemne, układ światła i cieni),
- zwróć uwagę na barwy (zrób sobie listę barw, które dominują na obrazie),
- określ nastrój, jaki wywołuje dzieło:
  - pogodny, radosny, ciepły, bez troski, spokojny /ponury, przygnębiający, chłodny, smutny, poważny, tajemniczy,
  - uroczysty, podniosły/ codzienny, zwykły.

Uwaga!

Opis elementów przedstawionych na płótnie powinien być połączony z interpretacją dzieła.

W zakończeniu:

- wyraż swoją opinię o dziele sztuki:
  - Jakie wrażenie na Tobie robi?
  - Z czym Ci się kojarzy?
  - Czy lubisz ten rodzaj sztuki?
- możesz przytoczyć opinie znawców na temat prezentowanego dzieła sztuki.

Porcelanowa lalka

Mam szczęście być właścicielką przepięknej, starej lalki. Zabawka jest jedną z nielicznych pamiątek po prababci. Teraz stanowi ozdobę mojego pokoiku. Przypomina mi błogie czasy dzieciństwa.

Lalka ma ok. 40 cm wysokości. Utrzymuje pion dzięki metalowemu stojakowi. Jest lekka i delikatna. Wykonano ją z porcelany. Posiada małą, puciołowatą twarzyczkę. Widnieją na niej duże, błękitne oczy z długimi rzęsami, zgrabny, odrobinę zadarty nos i pełne, różowiutkie, szeroko uśmiechnięte usteczka. Jej blond włosy są długie i kręcone. Sięgają do pasa. Grzywka delikatnie opada na czoło. Na głowę lalki włożony jest kapelusz- ogromny, niebiesko – biały, obsyty koronką. Z przodu kapelusza, z lewej strony widnieje kokarda, a na niej różowa różyczka z trzema zieloniutkimi listkami i koralikami.

Lalka ubrana jest w długą, do ziemi, suknię, zapinaną z tyłu na metalowe haftki. Trudno ją zdjąć, z uwagi na kruchość materiału, z jakiego wykonana jest zabawka. Suknię

uszyto z błękitnego jedwabiu. Bufiaste rękawy zostały wykończone koronką i tiulem. Stójkę wykonano z białej, niezwykle delikatnej tkaniny. Do sukni, z prawej strony, przypięta jest mała, owalna broszka. Przód stroju bogato ozdobiono koronką, dzianiną i niewielkimi złotymi kwiatami z czarnymi koralikami w środku. Dół sukni obwiedziony został białym tiulem. W talii lalka przepasana jest szarą- takiego samego koloru, jak kokarda na kapeluszu. Zabawka ubrana jest ponadto w płócienne pantalone i cieniuteńkie białe skarpetki. Jej srebrzyste pantofelki mają wąziutkie, lekko zadarte do góry noski.

W rękę trzyma małą torebeczkę obszytą frędzlami.

Charakterystyczną cechą lalki jest jej niepowtarzalny urok i kruchość. Uwielbiam ją, może dlatego, że jako mała dziewczynka nie lubiłam bawić się lalkami i dopiero zaczynam odkrywać piękno niektórych z nich. Tych wyjątkowych. Bo moja lalka – jest niewątpliwie jedyna w swoim rodzaju.

OPIS PRZEDMIOTU

OPIS OBRAZU

Albrecht Dürer – Czterej jeźdźcy Apokalipsy

- Autorem dzieła *Czterej jeźdźcy Apokalipsy* jest pochodzący z Niemiec renesansowy malarz Albrecht Dürer.

- Szkic Dürera ściśle wiąże się z fragmentem *Apokalipsy św. Jana*, stanowi jego ilustrację. Jak sugeruje tytuł drzeworytu, dzieło Niemca przedstawia tę część widzenia Apostoła, w której jest mowa o jeźdźcach uosabiających wielkie nieszczęścia – wojnę, głód i śmierć oraz jednym, symbolizującym zwycięstwo Chrystusa i Ewangelii.

- Patrząc na drzeworyt, mamy nieodparte wrażenie, że malarz, jak gdyby na chwilę, zatrzymał nacierających na koniach ludzi i ten moment ukazał w swoim dziele. Efekt takiej dynamiki i ekspresji Albrecht Dürer uzyskał m.in. dzięki zastosowaniu skośnych układów kompozycyjnych, odpowiedniemu uchwyceniu mimiki i gestów poszczególnych postaci. Przedstawienie tylu osób na stosunkowo niewielkiej powierzchni szkicu sprawia, iż wydaje nam się, że panuje tutaj jakby chaos, nieład.

- W centralnej części drzeworytu wyodrębniamy cztery główne postacie – są to właśnie tytułowi jeźdźcy, mający zaprowadzić na świat sprawiedliwość. Pierwszy mężczyzna, ukazany nieco w oddali, po prawej stronie szkicu, na głowie ma koronę, a oburącz trzyma łuk z napiętą cięciwą. Opierając się na tekście „Objawienia”, możemy z całą pewnością stwierdzić, iż jest to jeździec poruszający się na białym rumaku i symbolizuje on ostateczne zwycięstwo dobra nad złem, tryumf Dobrej Nowiny, Chrystusa oraz całego oddanego Mu Kościoła. Kolejna postać, jak możemy przypuszczać, dosiadająca konia o maści przypominającej barwę ognia, dzierży w prawej ręce wysoko uniesiony miecz. Jeździec ten jest uosobieniem wojny, która obejmie ogromne obszary i przyniesie zagładę oraz śmierć wielu ludziom. Trzeci z siedzących na rumakach mężczyzn, którego autor szkicu usytuował w centrum, trzyma w prawej ręce dwuszałową wagę. Na podstawie treści „Apokalipsy św. Jana” wnioskujemy, że zwierzę, na którym porusza się jeździec, jest czarne. Postać ta symbolizuje głód mający ogarnąć cały świat. Czwarty i ostatni z jeźdźców, przedstawiony po lewej stronie drzeworytu, znacznie różni się wyglądem od pozostałych mężczyzn. Postać tę, w przeciwieństwie do jej kompanów, okrywa jedynie pas materiału zarzucony na prawe ramię. Jeździec jest również sporo starszy od swoich towarzyszy.

- Najbardziej jednak uwagę przyciągają ciała starca i jego konia. W rzeczywistości są to bowiem tylko pokryte skórą szkielety. Dłonie postaci zaciśnięte są na długim trzonie ostrego trójzębu, a ona sama, jak opisał to św. Jan, uosabia nieuchronną śmierć.

- Wszyscy czterej jeźdźcy ukazani na drzeworycie Albrechta Dürera pędzą wprost przed siebie, nie zważając na bezradnych, przerażonych ludzi, którzy giną pod kopytami dosiadanym przez nich koni.

- Uwagę zwraca jeszcze jeden szczegół – w lewym dolnym rogu szkicu dostrzegamy otwartą paszczę wielkiego zwierzęcia bliżej nieokreślonego gatunku, które pożera śmiertelnie przerażonego, całkowicie bezbronnego mężczyznę. To znak, iż nawet te stworzenia zwrócą się ostatecznie przeciwko złym, grzesznym ludziom.

- Całej scenie z góry przygląda się ukazany wśród chmur anioł. On także nie zwraca uwagi na to, co dzieje się z ludźmi miażdżonymi przez rumaki, ani na człowieka, który cierpi, pożerany przez potworne zwierzę. Nie bez znaczenia pozostają również przedstawione na drzeworycie, otaczające wysłannika Niebios, gęste, kłębiące się chmury. Zwiastują one burzę, odczytywaną zwykle w Piśmie Świętym jako symbol gniewu Bożego.

- Scena przedstawiona w dziele Albrechta Dürera wywołuje w patrzącym niepokój. Stanowi dla nas przestrożę, z całą mocą uświadamia, że grzesznicy w Dzień Sądu Bożego nie otrzymają znikąd ratunku i zginą nękani głodem, udrczeni walkami, bądź pożarci przez bestie.

FONETYKA

FONETYKA – dział nauki o języku zajmujący się badaniem procesu powstawania głosu i opisem głosek.

GŁOSKA – najmniejsza część wyrazu wymówionego; głoski powstają dzięki pracy narządów mowy na skutek modyfikowania strumienia powietrza wydychanego z płuc.

- Wśród głosek wyróżniamy **samogłoski** – a, ą, e, ę, i, o, (ó), u, y
- oraz **spółgłoski** : b, c, ć, d, f, g, h, k ,l, ł, m, n, ń, p, r, s, ś, t, w, z, ż, ź

PODZIAŁ GŁOSEK W ZALEŻNOŚCI OD UKŁADU NARZĄDÓW MOWY:

1. Ze względu na układ wiązadel głosowych znajdujących się w krtani głoski dzielimy na:

- **dźwięczne** (wiązaadła głosowe są zsunięte, a przeciskają

cy się przez nie strumień powietrza wprawia je w drgania, które możemy wyczuć, przykładając do krtani dwa palce)

b, w, d, z, dz, ź (rz), dż, ż, dź, g, m, n, ł, r, l, ch/h, j

- oraz **bezdźwięczne** (wiązaadła głosowe są rozsunięte, a powietrze swobodnie przez nie przepływa).

p, f, t, s, c, sz, cz, ś, ć, k

Uwaga!
Wszystkie samogłoski są dźwięczne
– a, ą, e, ę, i, o, (ó), u, y.

2. Ze względu na ułożenie środkowej części języka względem podniebienia twardego głoski dzielimy na:

- **miękkie** (środkowa część języka dotyka podniebienia twardego)

b, ć, d, dź, f, g, ch/h, j, k, l, m, ń, p, r, ś, t, w, ź

- i **twarde** (środkowa część języka jest oddalona od podniebienia twardego).

b, c, d, dz, f, g, ch/h, k, l, m, n, p, r, s, t, w, z

3. Ze względu na układ podniebienia miękkiego i języczka głoski dzielimy na:

- **nosowe** (język jest opuszczony, a dostęp do jamy nosowej otwarty – prąd powietrza przepływa częściowo przez jamę ustną, częściowo przez jamę nosową).

– samogłoski *q, ę*
– spółgłoski *m, m, n, ń*

- i **ustne** (język jest podniesiony i przylega do ścianki jamy gardłowej – prąd powietrza przepływa tylko przez jamę ustną)

– wszystkie pozostałe głoski.

LITERA – graficzny znak głoski; najmniejsza część wyrazu napisanego;

ALFABET to zespół liter oznaczających dźwięki danego języka ułożonych zawsze w takim samym porządku.
Polski alfabet ma 32 litery (a, ą, b, c, ć, d, e, ę, f, g, h, i, j, k ,l, ł, m, n, ń, o, ó, p, r, s, ś, t, u, w, y, z, ż, ź)

Uwaga!
Litera **i** może pełnić różne funkcje.

- Może być znakiem graficznym głoski, np.
Ikar, igła
– występuje wówczas zawsze przed spółgłoską.
- Może być znakiem graficznym głoski *i* oraz zmiękczeniem poprzedzającej ją spółgłoski, np.
kochanymi, domami
– występuje wówczas na końcu wyrazu.
- Może być wyłącznie znakiem miękkości poprzedzającej ją spółgłoski, np.
cień, dzień, miasto, wioska
– występuje wówczas zawsze przed samogłoską.

Zapamiętaj!
Liczba głosek i liter w tym samym wyrazie jest często inna, np.
ciocia 6 liter, bo: *c-i-o-c-i-a*,
ale tylko 4 głoski, bo: *ci-o-ci-a* .

Sylaba (zgłoska) – cząstka wyrazu (zawsze wymawiana nieprzerwanym strumieniem powietrza), która zawiera tylko samogłoskę lub samogłoskę z grupą spółgłosek, np. *a-larm, cio-cia*.

- **Sylaby otwarte** – sylaby, które kończą się samogłoską, np. *Mo-ni-ka, ma-ma, szko-la*.
- **Sylaby zamknięte** – sylaby, które kończą się spółgłoską, np. *biż-nes-men, wziew-nik, bar-man*.

Uwaga!
Litera **u** w niektórych wyrazach po samogłoskach może oznaczać spółgłoskę **ł**, wówczas nie będzie ośrodkiem sylaby, np.
• wyraz *auto* [a-l-t-o] składa się tylko z dwóch sylab – *au-to*,
• wyraz *audycja* [a-l-d-y-c-j-a] składa się tylko z trzech sylab – *au-dyc-ja*

FONETYKA – TEST

1. Najprostsze, dźwiękowe, wyodrębnione słuchowo składniki wyrazu to
A. litery, B. zgłoski,
C. głoski, D. sylaby.

2. W procesie powstawania głosu udziału nie biorą
A. płuca, B. więzaadła głosowe,
C. uszy, D. język i języczek.

3. O powstawaniu głosek dźwięcznych lub bezdźwięcznych decyduje
A. układ więzaadeł głosowych,
B. położenie środkowej części języka,
C. przepływ powietrza przez jamę ustną i nosową,
D. położenie języczka.

4. Człowiek, który ma katar, nie wymówi prawidłowo słowa
A. męczący, B. dokuczliwy,
C. przykry, D. kłopotliwy.

5. Wyłącznie głoski dźwięczne zawiera szereg:
A. *b, t, g, e, ż,* B. *a, m, n, r, l,*
C. *u, w, s, dż, ś,* D. *k, f, r, y, c.*

6. Nieprawidłowo dobrana pod względem dźwięczności para to
A. z – s, B. dż – cz,
C. g – t, D. b – p.

7. Głoski nosowej nie zawiera szereg
A. chemia, linia, małpa, B. ciąć, myśleć, śnić,
C. gąszcz, dąb, ziąb, D. luka, tyka, ciasto.

8. Cechy głoski sprawnie określa szereg:
A. ustna, twarda, bezdźwięczna,
B. ustna, miękka, dźwięczna,
C. nosowa, twarda, bezdźwięczna,
D. nosowa, miękka, dźwięczna.

9. O zmianie znaczenia wyrazów cało – ciało świadczy
A. dźwięczność – bezdźwięczność,
B. twardość – miękkość,
C. ustność – nosowość,
D. liczba głosek.

10. W języku polskim jest
A. 7 samogłosek, B. 8 samogłosek,
C. 9 samogłosek, D. 6 samogłosek.

11. Polski alfabet liczy
A. 35 liter, B. 30 liter,
C. 32 litery, D. 31 liter.

12. Szereg, w którym liczba liter w każdym wyrazie jest równa liczbie głosek to
A. polski, religia, angielski,
B. historia, geografia, niemiecki,
C. przyroda, technika, muzyka,
D. plastyka, fizyka, matematyka.

13. W wyrazie marzenia jest
A. 7 głosek, 7 liter, B. 6 głosek, 8 liter,
C. 8 głosek, 6 liter, D. 7 głosek, 8 liter.

14. Prawidłowy zapis podziału na głoski słowa miesiąc zawiera szereg
A. m – i – e – s – i – ą – c. B. mi – e – s – i – ą – c.
C. mi – e – si – ą – c. D. m – i – e – si – ą – c

15. Głoska i wyłącznie zmięcza stojącą przed nią spółgłoskę w wyrazach
A. witraż, miska, słowik, B. ikebana, wiza, dziwny,
C. zima, morski, tenis, D. gdziekolwiek, działo, wiatr.

16. Prawidłowy podział wyrazów na sylaby zawiera szereg
A. ma – nna, fi – zyk – a, wi – o – sło,
B. wan – na, pod – ko – szu – lek, au – to – bus,
C. win – na, po – dnio – śla, czu – wa – li – śmy,
D. su – we – re – nna, go – łę – bi – e, a – u – to.

17. Wyłącznie sylaby otwarte zawiera szereg
A. to – po – la, a – kac – ja, o – gó – rek,
B. piąt – ka, E – mil, płót – no,
C. O – la, ma – li – na, lo – dy,
D. na – u – czy – ciel, pow – tór – ka, ple – cak.

18. W wyrazie kwoka zaszło następujące zjawisko fonetyczne
A. ubezdźwięcznienie wewnątrzwyrazowe postępowe,
B. ubezdźwięcznienie wewnątrzwyrazowe wsteczne,
C. uproszczenie grupy spółgłoskowej,
D. utrata dźwięczności na końcu wyrazu.

19. Udzźwięcznienie wewnątrzwyrazowe wsteczne zaszło w wyrazie
A. rzeźba, B. wiedźma, C. prośba, D. groźba.

20. Ubezdźwięcznienie międzywyrazowe wsteczne dotyczy pary wyrazów
A. mów spokojnie, B. chodź bliżej,
C. pięć wiewiórek, D. chęć walki.

21. Dźwięczność na końcu wyrazu mogą utracić wszystkie rzeczowniki w szeregu:
A. brat, samochód, buk, B. szef, aut, sad,
C. kod, sok, dom, D. ogród, róg, powiew.

22. Uproszczenie grupy spółgłoskowej dotyczy wyrazów.
A. jajko, masło, podkopać, B. jeź, pięć, masyw,
C. mógł, pierwszy, krakowski, D. chęć, wykład, świstaków.

23. Akcent w języku polskim pada najczęściej na
A. pierwszą sylabę, B. trzecią sylabę,
C. czwartą sylabę, D. przedostatnią sylabę.

24. Poprawnie zaznaczono akcent we wszystkich wyrazach z szeregu
A. **fi** – zyk, gra – ma - **ty** – ka, posz – **liś** – my,
B. zro – **bi** – li – byś – my, gra – **ma** – ty – ka, kom – **pu** – ter,
C. **pi** – sa – ła, o – **en** – zet, ma – te – ma – **ty** – ka,
D. wie – dzie – **liś** – cie, e – **ty** – ka, za – ba – wi – **ly** – by.

ODPOWIEDZI
1. C., 2. C., 3.A., 4. A., 5.B., 6. C., 7. D., 8.A., 9.B., 10.B., 11. C., 12. D., 13. B., 14. C., 15.D., 16. B., 17.C., 18. A., 19. C., 20.A., 21.D., 22.C., 23. D., 24. B.

TEST

1. Przeczytaj fragment wiersza:

Gdy po śmierci w niebiosów przybyłam pustkowie,
Bóg długo patrzył na mnie i głaskał po głowie.

Zbliź się do mnie, Urszulo! Poglądasz, jak żywa...
Zrobię dla cię, co zechcesz, byś była szczęśliwa

1. Które zdanie jest prawdziwe?

- A. Jest to wiersz stychiczny.
- B. Jest to wiersz biały.
- C. Jest to wiersz stroficzny.
- D. Jest to wiersz wolny.

2. Określ rymy w powyższym fragmencie.

- A. parzyste, żeńskie
- B. okalające, żeńskie
- C. przeplatane, męskie
- D. różnie w różnych strofach

3. Przeczytaj wiersz Wisławy Szymborskiej

Myszolów nie ma sobie nic do zarzucenia.
Skrupuły obce są czarnej panterze.
Nie wątpię o słuszności czynów swych piranie.
Grzechotnik aprobeuje siebie bez zastrzeżeń.
Samokrytyczny szakał nie istnieje.
Szarańcza, aligator, trychina i giez
żyją jak żyją i rade są z tego.
Sto kilogramów waży serce orki,
ale pod innym względem lekkie jest.
Nic bardziej zwierzęcego
niż czyste sumienie
na trzeciej planecie od Słońca.

4. Który opis strof jest poprawny?

- A. Strofy czterowersowe i trzywersowe występują na przemian.
- B. Strofy są różnowersowe, ale ułożone regularnie.
- C. Strofy są różnowersowe, ale ułożone nieregularnie.
- D. Strofy są dowodem, że jest to wiersz stychiczny.

5. Sprawdź rymy w wierszu. Zaznacz zdanie prawdziwe.

- A. Jest to wiersz biały.
- B. Posiada rymy przeplatane.
- C. Posiada rymy niedokładne, np. panterze – zastrzeżeń.
- D. Posiada rymy parzyste.

6. Jak nazwiesz powyższy wiersz Wisławy Szymborskiej?

- A. Wolny.
- B. Biały.
- C. Sylabotoniczny.
- D. Stychiczny.

7. W ostatnim wersie słowa „na trzeciej planecie od Słońca” to:

- A. Animacja – ożywienie planety.
- B. Peryfrazą – omówienie, zamiast „Ziemia”.
- C. Metafora Ziemi.
- D. Eufemizm – to brzmi ładniej niż „Ziemia”.

ODPOWIEDZI:

1. Odp. C.,; 2. Odp. A., 4. Odp. C.,; 5. Odp. C.,; 6. Odp. A.,; 7. Odp. B.

WYRAZY NIEZWYKŁE

WYRAZY SZCZEGÓLNE

POETYZMY

Wyrazy charakterystyczne dla języka poetyckiego, uważa się je za szczególnie wzniosłe, artystyczne: *ruń, toń, kobierzec*. Rzadko w zwykłej mowie i w zwykłym mieszkaniu mówimy o naszym dywanie, że trzeba by uprać... *kobierzec*.

NEOLOGIZMY

Wyrazy zupełnie nowe.
Poeta stworzył sobie wyraz na potrzeby wiersza – ale normalnie takiego wyrazu nie ma: „światłoptacy”. To neologizm. Albo: życie stworzyło nową rzecz, trzeba było dać jej nazwę: „SMS”. To też neologizm. Tyle że ten drugi szybko się rozpowszechnia i przestaje być neologizmem.

Przykład:
Mironczarnia
męczy się człowiek Miron męczy
znów jest zeń słów niepotraf
niepewny cozrobień
yeń

Miron Białoszewski

Krótki wierszyk utkany jest z neologizmów. Tytuł *Mironczarnia* to zlepek dwóch słów: męczarnia Mirona.

Niepotraf – to ktoś, kto nie potrafi. Czego nie potrafi? Tworzyć poezji, tworzyć czegoś ze słów – jest wszak *słów niepotraf*.

Cozrobień – słowo stworzone od pytania: co zrobić? Czy cozrobień to ktoś, kto wciąż powtarza: co zrobić, co zrobić? Chyba tak.
A *yeń*? Podobne do: *leń* i do *jęk*, i do *zeń*. I chyba to słówko zawiera wszystkie znaczenia; jest jękiem i oskarżeniem, że zeń – leń. Być może, że tworzenie wierszy to męczarnia, ale na pewno nie można powiedzieć, że z Mirona jest *słów niepotraf*. Dowód – powyższy wierszyk.

ARCHAIZMY

Znane nam już wyrazy – stare.
Były kiedyś używane, ale przeminęły. Nieważne, czy średniowieczne, czy oświeceniowe – dziś już albo nieużywane, albo zmieniły znaczenie.

Przykład:
Gdy do sali wszedł sejmowej z wielkim animuszem,
Gwałt uczynił pan Zagłoba białym swym kontuszem.
Za pas słucki rękę włożył, srebrną ma deliję,
Drzwi otwarły się z hałasem. Luna, luna bije!

Jan Lechoń

W tym utworze dla odmiany poeta użył archaizmów. Po co? Chciał nakreślić obraz z epoki: scenę z XVII-wiecznego sejmku z panem Zagłobą w roli głównej. Używa szczegółów, które dziś nie istnieją: *animusz, kontusz, delija*. Daje to prawdziwość obrazu, a także stwarza potrzebną atmosferę. Zauważ: *animusz* – prawie nieużywany dziś wyraz. Znaczy: z odwagą, werwą, energią. *Kontusz* – dawny strój szlachecki. *Pas słucki, delija* – także elementy stroju szlacheckiego. Właściwie te cztery archaizmy wprowadzają w klimat epoki, „dawność” sceny podkreśla jeszcze czasownik *otwarły się*. Dziś powiedzielibyśmy *drzwi otworzyły się z hałasem*.

UWAGA, JESTEŚMY W WIERSZU!

Tu powyższe wyrazy zostały wprowadzone celowo, dają jakiś efekt. Musimy być tego świadomi: współczesny poeta wprowadza stary wyraz w określonym celu, dokładnie po to, by na przykład upozorować swój tekst na bardzo stary. Częściej w poezji spotykamy neologizmy artystyczne, stworzone przez poetę słowa tylko dla danego wiersza, niż neologizmy, które stworzyła rzeczywistość, jak choćby *Internet*. Przy analizie wiersza możecie stanąć przed poleceniem wskazania, określenia i próby oceny funkcji, jaką dane słowo spełnia.

Nie posługujemy się nimi w zwykłej mowie ale występują w poezji, w poetyckiej prozie. Specjalnie używają ich autorzy, aby uatrakcyjnić teksty. A uczniowie muszą... umieć je wskazać i nazwać.

Archaizmy:

białogłowa, świekra (teściowa), *zółwica* (siostra męża), *macierz* (ojczyzna), *pawęż* (tarcza), *kopijnik* (rycerz z kopią).

Neologizmy:

Ferdydurke, błyszczdła, cudnieje, odmilkły, ko-mórka (telefon), *kompakt* (płyta), *Internet*.

Poetyzmy:

broczyć, żarzyć, kobierzec, oblicze, toń, ruń, spowić, nieboskon, zgorzeć, przestworza, purpura.

PRZEGLĄD ELEMENTÓW WIERSZA

3

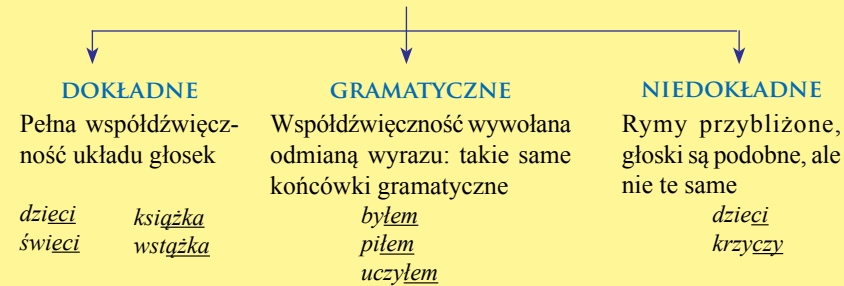
RYM

– efekt dźwiękowy, wywołany specjalnym ułożeniem wyrazów na końcu wersów. Wyrazy te są powtórzeniem takich samych albo podobnych układów głosek:

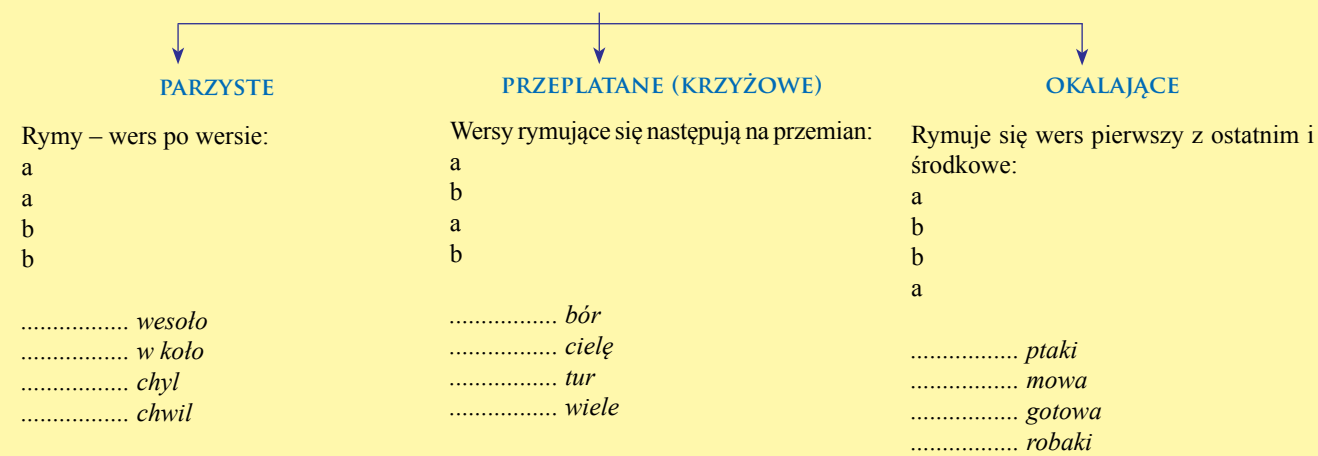
mąż – wąż,
dama – rama itp.

Rymy mogą być bardzo dokładne – gdy układy głosek są bardzo podobne. Mogą też być bardziej odległe. Obok kilka podziałów rymów:

POZNAJ RYM PO DOKŁADNOŚCI!

POZNAJ RYMY PO SĄSIEDZTWIE WERSÓW!

POZNAJ RYMY PO PŁCI!

RYTM

Porządek rytmiczny w wierszu bierze się stąd, że poeta tak ułożył wersy, iż zaistniała pewna powtarzalność dźwiękowa. Nie powiedział: jest wesoło, bo mi w głowie zakwitły kwiatki.

Powiedział:

*Zielono mam w głowie i fiołki w niej kwitną
Sadzone na klombach mych myśli za młodu*

Gdyby zapisać sylaby za pomocą kreseczek i zaznaczyć akcenty, wyglądałoby to tak:

— / — / — / — / —

Zwróćcie uwagę na rozłożenie akcentów. A nawet na układ wyrazów trzysylabowych i krótkich, jednosylabowych. Powtarza się. W ten sposób poeta uzyskał tak zgrabną rytmikę, że możecie te wersy wystukać jak na muzyce:

ta ta ta ta ta ta ta ta ta ta ta.

Powtórzcie to kilka razy z naciskiem na podkreślone „ta” i rytm wydzie sam, bez słów. A zatem rytm – to efekt dźwiękowy, uzyskany przez powtarzalność elementów brzmieniowych, przede wszystkim akcentu, ale też intonacji, pauz, głosek i sylab, które tworzą w wierszu pewien porządek rytmiczny.

UKŁAD LICZBY SYLAB

Liczyliśmy wyżej liczbę sylab w wersach. Często się zgadza. Może być nawet tak, że poeta ułoży utwór, w którym we wszystkich wersach będzie ta sama liczba sylab – przypominamy sobie *Pana Tadeusza* pisanego trzynastozgłoskowcem. Jeśli policzymy liczbę sylab i zaobserwujemy rozkład akcentów, możemy rozróżnić:

WIERSZ SYLABICZNY:

- Zgadza się liczba sylab w wersach.
- Średniówka, jeśli wersy są dłuższe niż ośmio-sylabowe.
- Wersy kończą się wyrazem z akcentem na przedostatnią sylabę.
- Akcent pada też na przedostatnią sylabę przed średniówką.

Przykład:

ośmiozgłoskowiec

<i>Wsi spokojna, wsi wesola,</i>	8
<i>Który głos twej chwale zdola?</i>	8
<i>Kto twe wczasy, kto pożytki</i>	8
<i>Może wspomnieć za raz wszystkie?</i>	8

Jan Kochanowski *Pieśń świętojańska o Sobótce*

WIERSZ SYLABOTONICZNY:

- Stała liczba sylab w wersach.
- Konieczna jest zgodność akcentów w wersach.
- Również może wystąpić średniówka.

*W szczerym polu na ustroni
Złote jabłka na jabłoni,
Złote liście pod jabłkami,
Złota kora pod liśćcami.*
Teofil Lenartowicz *Złoty kubek*

WIERSZE POEZJI WSPÓŁCZESNEJ

A jeśli mamy do czynienia z wierszem bez rymu, czasem bez rytmu, często bez tytułu? Poeci współcześni dowiedli światu, że poezja nie polega na dokładnym obliczaniu sylab. Wystarczy czasem nowatorska metafora – a liczba i układ wersów pozostaje obojętna. Bywa też tak – na przykład w poezji Tadeusza Różewicza, że poezja zbliża się do prozy, do prostej mowy. I nadal pozostaje poezją. Wśród tych wierszy trzeba umieć rozróżnić:

WIERSZ BIAŁY

Wiersz bez rymów. Pierwszy zastosował go Jan Kochanowski.

Przykład:

*O nierządne królestwo i zginienia bliskie,
gdzie ani prawa wąż ani sprawiedliwość ma miejsce...*
Jan Kochanowski *Odprawa posłów greckich*

WIERSZ WOLNY

Nowoczesny, typowy dla poezji współczesnej, o rozluźnionych rygorach:

- swobodny układ wersów,
- różna liczba sylab w wersach,
- może mieć rymy, ale nie musi.

Pierwszy zastosował go Norwid.

Przykład:

Cud pospolity:
to, że dzieje się wiele cudów pospolitych.

Cud zwykły:

w ciszy nocnej szczekanie pospolitych psów.

Wisława Szymborska *Jarmark cudów.*

HISTORIA – TEST

Prusy, Austria i Rosja w epoce oświecenia

1. Na diagramie odszukaj nazwiska władców absolutnych, którzy przeprowadzili w swoich państwach reformy w duchu filozofii oświecenia. Zapisz je pod diagramem. Podaj nazwy państw rządzonych przez wypisanych władców. Zapisz po dwie przeprowadzone przez tych władców reformy.

F	U	R	M	Y	C	D	Z	G	E	I	R	A	Y	Ó	K	W	I	L	Ś	H	K	E	L	M	S	I	D	P	O
I	F	A	R	Ą	Y	D	X	E	S	R	M	Y	K	Ń	I	I	V	W	P	E	I	W	E	L	T	C	K	Ą	I
P	I	M	T	A	W	E	R	S	C	Ó	I	J	W	Z	H	L	T	E	M	N	R	Ą	Ż	E	S	Ł	Ę	A	G
M	N	J	Ó	S	Z	Y	E	T	F	V	I	I	X	H	K	A	B	Ł	S	Ć	Ę	B	U	W	U	Ż	E	R	G
M	O	N	I	B	C	I	Z	O	A	T	S	R	D	I	G	F	H	J	W	K	I	P	T	E	R	L	K	W	I

- a)..... – ..... – .....
- b)..... – ..... – .....
- c)..... – ..... – .....
- d)..... – ..... – .....
- e)..... – ..... – .....

2. Wyjaśnij pojęcie absolutyzm oświecony.
absolutyzm oświecony –.....
.....

Kolonie angielskie w Ameryce Północnej

1. Zaznacz P (prawda) lub F (fałsz).

	P	F
a) W wieku XVII i I poł. w. XVIII na środkowo – wschodnim wybrzeżu Atlantyku powstało 13 kolonii brytyjskich.		
b) Kolonie były zamieszkałe przez Europejczyków pochodzących wyłącznie z Anglii i Szkocji.		
c) Mieszkańcy angielskich kolonii odkupywali ziemię od czerwonoskórej ludności kontynentu amerykańskiego.		
d) W koloniach północnych biali osadnicy żyli na uprawianych przez siebie farmach, zajmując się hodowlą bydła oraz uprawą zboża i kukurydzy.		
e) W koloniach południowych dominowały duże plantacje, na których biali plantatorzy hodowali bawełnę i tytoń, wykorzystując do pracy czarnych niewolników.		
f) Zarząd nad koloniami sprawowali wybierani przez kolonistów z północy i z południa gubernatorzy.		
g) Amerykańscy koloniści posiadali w brytyjskim parlamencie swoich reprezentantów.		
h) Korona Brytyjska wyzyskiwała kolonie angielskie poprzez nakładanie wysokich ceł i podatków, traktowanie ich jak taniego rynku zakupu surowców, wygodnego zbytu dla swoich produktów.		
i) W obronie swych interesów biali koloniści podejmowali bojkot oraz organizowali masowe demonstracje.		
j) „Herbatka bostońska” to towar importowany do Korony Brytyjskiej przez północnoamerykańskich kolonistów.		

Powstanie Stanów Zjednoczonych

1. Podkreśl właściwy szereg przyczynowo – skutkowy.

- A. Kongres Kontynentalny– uchwalenie Deklaracji Niepodległości– uznanie niepodległość Stanów Zjednoczonych Ameryki– uchwalenie Konstytucji Stanów Zjednoczonych Ameryki
- B. Uchwalenie Deklaracji Niepodległości – Kongres Kontynentalny– uchwalenie Konstytucji Stanów Zjednoczonych Ameryki - uznanie niepodległość Stanów Zjednoczonych Ameryki
- C. Uznanie niepodległość Sta-nów Zjednoczonych Ameryki – uchwalenie Deklaracji Niepodległości— uchwalenie Konstytucji Stanów Zjednoczonych Ameryki - Kongres Kontynentalny
- D. Uchwalenie Konstytucji Stanów Zjednoczonych Ameryki - uchwalenie Deklaracji Niepodległości - Kongres Kontynentalny– uznanie niepodległość Stanów Zjednoczonych Ameryki

2. Wydarzeniom wymienionym w poleceniu 1. przyporządkuj daty.

- a) 1774r. ....,
- b) 1776r. ....,
- c) 1787r. ....,
- d) 1787r. ....,

3. Uzupełnij tekst.

Wielka Brytania, rewolucja amerykańska, 13, Konstytucja Stanów Zjednoczonych Ameryki , Tadeusz Kościuszko, Beniamin Franklin, Kazimierz Pułaski, Deklaracja Niepodległości, Jerzy Waszyngton

„Drugą rewolucją” w wieku XVIII była wojna o niepodległość Stanów Zjednoczonych, zwana (a).....
..., w której (b)..... kolonii brytyjskich w Ameryce Północnej wystąpiło przeciw (c)..... Proces powstania nowego państwa rozpoczęło uchwalenie (d)..... Za ojców niepodległości amerykańskiej uznaje się m.in. (e)..... i (f)..... Ważną rolę w wojnie o niepodległość Stanów Zjednoczonych odegrali dwaj Polacy – (g)..... i (h).....
..... Uwieńczeniem „drugiej rewolucji” było uchwalenie w Filadelfii pierwszej na świecie ustawy zasadniczej regulującej podstawy ustrojowe państwa i podstawowe prawa jego obywateli – czyli (i).....

Wielka Rewolucja Francuska

1. Podkreśl przyczyny wybuchu rewolucji francuskiej.

- a) Sukcesy rewolucji amerykańskiej.
- b) Sympatia dla Marii Antoniny.
- c) Wrogość Ludwika XVI wobec Habsburgów.
- d) Upowszechnianie przez myślicieli oświecenia idei równości wszystkich ludzi.
- e) Kryzys gospodarczy we Francji.
- f) Podział społeczeństwa na mniej lub bardziej uprzywilejowane stany.

2. Wpisz do tabeli przedstawicieli poszczególnych stanów francuskich przed rewolucją. Nazwij te stany.

szlachta rodowa, rzemieślnicy, biskupi, robotnicy manufaktur, proboszczowie, urzędnicy, arystokracja, lekarze ,prawnicy, dziennikarze, szlachta urzędnicza, burżuazja, chłopci, zakonnicy

Stan I.....	Stan II	Stan III.....

3. Wpisz do tabeli po 3 konsekwencje rewolucji francuskiej.

Dla Francji	Dla Europy

4. Uzasadnij, dlaczego 14 lipca jest we Francji świętem narodowym?

.....

.....

.....

Kultura umysłowa XVIII wieku

1. Epoka oświecenia nie jest nazywana

- A. stuleciem światła
- B. stuleciem epidemii
- C. wiekiem filozofów
- D. wiekiem rozumu

2. Krajem, którego język i kultura wywierały największy wpływ na XVIII-wieczną Europę

- A. były Włochy
- B. była Portugalia
- A. była Anglia
- D. była Francja

3. Językiem międzynarodowym w Europie XVIII-wiecznej

- A. był włoski
- B. była łacina
- C. był francuski
- D. był niemiecki

4. Do nauk przyrodniczych zaliczamy:

- A. fizykę, chemię, astronomię, geografę, biologię.
- B. fizykę, chemię, ekonomię, geografę, biologię.
- C. fizykę, chemię, astronomię, historię, biologię.
- D. fizykę, malarstwo, astronomię, geografę, biologię.

5. Manufaktura to

- A. tkanina wynaleziona w Anglii w XVIII w. mająca ozdobną fakturę.
- B. płótno, którym pokrywano pierwsze balony.
- C. niewielki zakład rzemieślniczy.
- D. forma produkcji przemysłowej opartej na pracy ręcznej.

6. Największym miastem w Europie XVIII-wiecznej był

- A. Londyn
- B. Paryż
- C. Rzym
- D. Berlin

7. Połącz nazwiska wynalazców z nazwami państw ich pochodzenia i z odkryciami.

- A. Antoine Lavoisier
- B. Anders Celsjusz
- C. James Watt
- D. John Kay
- E. Edmund Cartwright

- F. Joseph, Etienne Montgolfier
- G. Benjamin Franklin
- H. Edward Jenner

Anglia, Ameryka, Francja, Anglia, Anglia, Szkocja, Szwecja, Francja

- 1. szczepionka przeciw ospie
- 2. piorunochron
- 3. balon i pierwsza podróż balonem
- 4. mechaniczne krosna
- 5. „latające czółenko”
- 6. parowy silnik tłokowy
- 7. nowa skala pomiaru temperatury
- 8. zbadał skład powietrza i wody

8. Rozpoznaj najwybitniejszych filozofów epoki oświecenia.

A. ....

B. ....

9. Postaw literę A przy informacjach odnoszących się do Woltera, a literę B – przy informacjach dotyczących Rousseau.

- a) Szwajcar.
- b) Hasło: *Lud jest suwerenny*.
- c) Francuz.
- d) Zwolennik oświeconego absolutyzmu.
- e) Przyjaciół króla Prus Fryderyka II Wielkiego.
- f) Zwolennik bezpośredniej demokracji.
- g) Genialny samouk.
- h) Jeden z autorów *Wielkiej Encyklopedii Francuskiej*.
- i) Racjonalista.
- j) Głosił potrzebę otaczania dziecka miłością i czułością.
- k) Głosił równość społeczną i szacunek dla wspólnego dobra.
- l) obrońca praw człowieka.
- ł) Walczył z niesprawiedliwością i zabobonami.
- m) Ostrzegał przed szkodliwym wpływem cywilizacji na człowieka.

10. Połącz pojęcie z wyjaśnieniem.

- a) deizm
- b) ateizm

- 1. Pogląd filozoficzny uznający istnienie Boga jako stwórcy świata, odrzucający możliwość ingerowania przez Boga w sprawy człowieka
- 2. Pogląd zakładający, że jedynym źródłem wiedzy są zmysły.
- 3. Negowanie istnienia Boga i życia pozagrobowego.

11. Nazwij style architektury europejskiej XVIII wieku. Rozpoznaj budowle.

A. ....

B. ....

ODPOWIEDZI

Prusy, Austria i Rosja w epoce oświecenia

- Odp. 1**
a) Fryderyk Wilhelm I – Prusy – reforma służby wojskowej, reforma administracji
b) Fryderyk II Wielki – Prusy – reforma sądownictwa i prawa, zakładanie manufaktur
c) Maria Teresa – Austria – rozbudowa biurokracji, uporządkowanie systemu podatków
d) Józef II Habsburg – Austria – rozwiązanie większości klasztorów, rozwój szkolnictwa i oświaty
e) Piotr I Wielki – Rosja – unowocześnienie armii, wzmocnienie carskiego samodzielnictwa

Odp. 2
absolutyzm oświecony – absolutne rządy monarsze polegające na przeprowadzeniu reform państwowych mających na celu szerzenie oświaty, rozwój rzemiosła, przemysłu i rolnictwa oraz ujednolicenie prawa.

Kolonie angielskie w Ameryce Północnej

Odp. 1 a) P, b) F, c) F, d) P, e) P, f) F, g) F, h) P, i) P, j) F

Powstanie Stanów Zjednoczonych

- Odp. 1** A.
Odp. 2 a) Kongres Kontynentalny (1774r.),
b) uchwalenie Deklaracji Niepodległości (1776r.),
c) uznanie niepodległości Stanów Zjednoczonych Ameryki (1787r.),
d) uchwalenie Konstytucji Stanów Zjednoczonych Ameryki (1787r.)
Odp. 3 (a) rewolucją amerykańską, (b) 13, (c) Wielkiej Brytanii, (d) Deklaracji Niepodległości, (e) Beniamina Franklina, (f) Jerzego Waszyngtona, (g) Tadeusz Kościuszko, (h) Kazimierz Pułaski, (i) Konstytucji Stanów Zjednoczonych Ameryki

Wielka Rewolucja Francuska

Odp. 1 a), d), e), f)
Odp.

Stan I - duchowieństwo	Stan II - szlachta	Stan III – stan trzeci
zakonnicy	arystokracja	rzemieślnicy, robotnicy manufaktur, urzędnicy, lekarze, prawnicy, dziennikarze, burżuazja, chłopci
biskupi	szlachta rodowa	
proboszczowie	szlachta urzędnicza	

Odp. 3

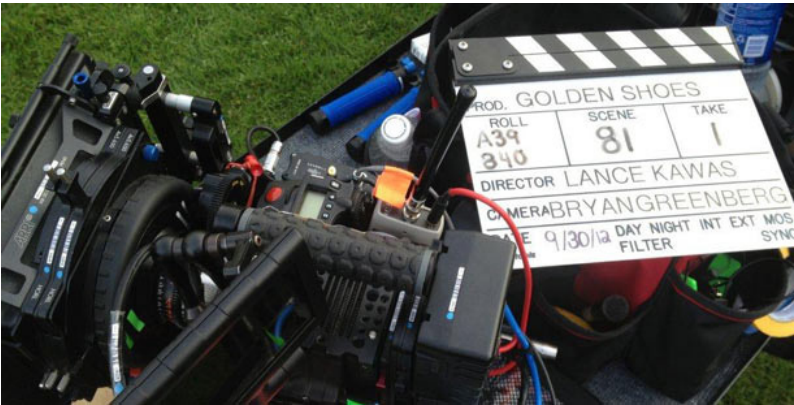
Dla Francji	Dla Europy
– obalenie monarchii	– przyspieszenie powstania państw narodowych
– wprowadzenie ustroju republikańskiego	– koniec feudalizmu
– przejęcie rządów przez burżuazję i generałów rewolucyjnej armii	– określenie praw obywateli
– odejście od religii i Boga	– upowszechnienie haseł o równości, wolności, braterstwie wszystkich ludzi zapisanych we francuskiej <i>Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela</i>

Odp. 4 14 lipca 1789r. tłum rozwścieczony faktem, że Ludwik XVI postanowił siłą rozpędzić Zgromadzenie Narodowe oraz na skutek rozruchów ulicznych, w czasie których wojsko oddało strzały do demonstrantów, zaatakował Bastylię – twierdzę zamienioną w więzienie. Uchodziła ona za symbol znieprawdzonego absolutyzmu. Bastylia została zdobyta i zniszczona.

Kultura umysłowa XVIII wieku

- Odp. 1** B.; **Odp. 2** D.; **Odp. 3** C.; **Odp. 4** A.; **Odp. 5** D.; **Odp. 6** A
Odp. 7 A. Francja 8., B. Szwecja 7., C. Szkocja 6., D. Anglia 5., E. Anglia 4., F. Francja 3., G. Ameryka 2., H. Anglia 1.
Odp. 8 A. – Wolter, B – Jan Jakub Rousseau
Odp. 9 A - c), d), e), h), i), l), ł); B - a), b), f), g), j), k), m)
Odp. 10 a) 1, b) 3
Odp. 11 A – klasycyzm, Belweder w Warszawie; B – rokoko, pałac Branickich w Białymstoku

CHCĘ ZOSTAĆ...
reżyserem

REŻYSER

- Reżyserem zostaje się po ukończeniu studiów reżyserskich, które wybiera się po ukończeniu innych studiów lub zaraz po maturze.
- Reżyser odpowiada za efekt pracy całej ekipy. Czuwa nad całością przedsięwzięcia. Na podstawie scenariusza kreuje nowy świat, bohaterów, miejsca, kolory, zdarzenia.
- Pilnuje, by stworzone przez aktorów postaci były wiarygodne, zgodne z filmową rzeczywistością. By scenografia, rekwizyty, charakterystyka tworzyły spójną całość, a muzyka i sposoby ujęć tworzyły odpowiedni klimat filmu.
- Reżyser pełni funkcję szefa artystycznego, swoje dzieło tworzy rękoma innych ludzi, członków ekipy filmowej.
- To zawód wymagający ogromnej wiedzy i wielu różnych umiejętności, m.in. doskonałego rozpoznania możliwości i ograniczeń własnych i zespołu, którym się kieruje.
- Trzeba być dobrym menedżerem, wiedzieć skąd zdobyć pieniądze na realizację filmu, umieć dobrać odpowiednią ekipę i potrafić nim pokierować. W tej pracy sam talent i dobre pomysły nie wystarczą. Bycie reżyserem, podobnie jak bycie aktorem, wymaga przebojowości, energii i siły przebicia. Musi umieć walczyć o swoje. Chlebem powszednim jest przekonywanie sponsorów do swoich pomysłów.
- Zawód reżysera nie polega na posiadaniu etatu, ale na współpracy kontraktowej. Dlatego po ukończeniu reżyserii nie oczekuj ciepłej posadki.

PREDYSPOZYCJE

- Motywacja, wrażliwość, temperament, muzykalność, talent, świadomość celu, ale przede wszystkim samozaparcie, to cechy najważniejsze u studentów reżyserii.
- To studia dla pasjonatów kina i teatru, którym marzy się, że kiedyś nakręca własny film czy zrealizują dramat.
- Kandydat na wydział reżyserii musi interesować się historią dramatu i współczesnym teatrem, kinem, literaturą, psychologią, socjologią, plastyką, muzyką, filozofią, polityką.
- Twoja praca będzie polegała na opowiedzeniu widzowi jakiejś historii, na przekazaniu jakiś swoich przemyśleń. Dlatego, by umieć przedstawić problem na scenie, musisz umieć obserwować i analizować rzeczywistość a następnie wyciągać wnioski.
- Studia reżyserskie będą wymagały od Ciebie dobrej pamięci, wrażliwości, wyrobionej spostrzegawczości i wyobraźni.
- Tworzenie filmu to praca zespołowa z aktorami, obsługą techniczną, marketingiem, dlatego konieczna jest umiejętność porozumiewania się z ludźmi, jasne i bezkonfliktowe przekazywanie myśli i poleceń. Przy tym wszystkim niezbędny jest zmysł przywódczy.
- Niezbędna jest siła i zdecydowanie, żeby wprowadzić swoje wizje i pomysły w życie. Ta siła przebicia jest potrzebna nie tylko po to, żeby stawić czoło kłopotom zewnętrznym, ale i po to, by poradzić sobie z zespołem.
- Ten zawód polega też na tym, że od rana do wieczora jest konieczność podejmowania decyzje. Dlatego trzeba wiedzieć czego się chce, być zdecydowanym i stanowczym.

Są to studia dla Ciebie:

- jeśli lubisz obserwować ludzi, interesujesz się ich zachowaniem w różnych sytuacjach;
- jeśli zawsze masz własne zdanie i umiesz go bronić;
- jeśli jesteś cierpliwy, nie zrażasz się porażkami;
- jeśli coś sobie postanowisz i nikt i nic Cię od tego nie może odwieść;
- jeśli doskonale się koncentrujesz, umiesz pracować w samotności i w wielkim tłoku;
- jeśli interesujesz się filmem, teatrem, sztuką, chętnie oglądasz albumy malarstwa i stare filmy.

Studia

- Podczas wieloletnich studiów poznasz nie tylko historię kina i twórczość najważniejszych twórców, ale też budowę kamery i jej techniczne możliwości rejestracji rzeczywistości.
- Sporo czasu spędzisz w studiu. Nauczysz się robić zdjęcia i obsługiwać kamerę.
- Na zakończenie każdego roku będziesz musiał przygotować film.
- Studia są bardzo zajmujące, ale ułożone według rytmu pracy teatru, bo wiele czasu tam się spędza (próby, warsztaty, ćwiczenia).

- Będziesz miał zajęcia związanych nie tylko bezpośrednio z kulturą teatru i jego historią, ale także filozofią, socjologią czy psychologią.
- A poza tym cały humanistyczny pakiet, między innymi historię sztuki, historię muzyki, historię tańca, dramatykę antyku, antropologię kultury, film.
- Na drugim i trzecim roku studenci są delegowani na praktyki (asystentury reżyserskie) do teatrów lub telewizji, gdzie mają okazję skonfrontować wyuczoną już teorię z praktyką.
- Reżyser musi dokładnie wiedzieć, co może egzekwować od współpracowników. Dlatego adepci reżyserii poznają podstawy umiejętności operatorów (ćwiczenia z kamerą), aktorów (gra aktorska), mają też technikę i technologię.

INWESTYCJE W LICEUM

- • Próbuj swoich sił aktorskich, zapisz się do ogniska teatralnego lub miejscowego teatru amatorskiego (działającego w szkole lub domu kultury). Jeśli mieszkasz w dużym ośrodku kulturalnym, uczęszczaj na warsztaty aktorskie prowadzone przez doświadczonych reżyserów lub aktorów.
- • Poszerzaj swoją wiedzę z historii, literatury, malarstwa, fotografii, muzyki i sztuki. Koniecznie obserwuj bieżące wydarzenia polityczne i kulturalne. Praca reżysera wymaga bardzo szerokiej wiedzy ogólnej.
- • Przyłóż się do przedmiotów humanistycznych. Literatura to obszar poszukiwań twórczych reżysera. Może będziesz mieć pomysł na ekranizację literackiego dzieła lub znajdziesz inspiracje na swój pierwszy film fabularny?
- • Oczywiście nie zapomnij o językach obcych. Kiedy będziesz odbierał Oscara, będziesz musiał jakoś podziękować.
- • Rób zdjęcia. Staraj się wybrany obiekt sfotografować w różnych ujęciach.
- • Jeśli masz cyfrową kamerę, możesz poeksperymentować z ruchomym obrazem. Sfilmuj tętniącą życiem ulicę, jadące samochody, śpieszących się ludzi. Porób zbliżenia, pobaw się kadrując ujęcia, zmieniaj nachylenie kamery i zobacz jakie to przynosi efekty.
- • Oglądaj jak najwięcej filmów (tych z wyższej półki), klasykę i współczesne eksperymenty. Przed studiami, oprócz Woody'ego Allena, musisz znać takie nazwiska jak Pedro Almodóvar czy Werner Herzog.
- • Poniedziałkowy Teatr Telewizji też powinien być stałym elementem Twojej edukacji.
- • Podczas rozmowy kwalifikacyjnej będziesz pytany dlaczego wybrałeś ten kierunek, o ostatnio obejrzone spektakle teatralne, filmy, wystawy, przeczytane lektury. Bez zaangażowania od początku liceum, trudno Ci będzie nadrobić potrzebną wiedzę i obycie w świecie kultury. Przed samą maturą nie nadrobisz zaległości.
- • Podczas oglądania filmu zwracaj uwagę na muzykę (jaką funkcję pełni w filmie), ruch kamery (zbliżenia, plany ogólne), oświetlenie, scenografię, kompozycje scen i konstrukcję całego dzieła (czy są retrospekcje, czy jest równoległość akcji) itp. Pójdź na seans jeszcze raz, skoncentruj się, już nie na akcji, ale na planie drugim, jak został wypełniony, co się na nim dzieje.
- • Niektórzy odradzają wybór reżyserii tuż po liceum, ponieważ uważają, że trzeba mieć już jakieś doświadczenia i przemyślenia, mieć coś do powiedzenia, być w jakimś stopniu człowiekiem dojrzałym. Dlatego pomyśl czy nie ukończyć wcześniej jakiegoś kierunku humanistycznego lub artystycznego.

STUDIA

- To niezwykle kameralne i ciekawe studia, ale wymagają absolutnego poświęcenia, pracowitości i dużej motywacji, zwłaszcza przez pierwsze dwa lata.
- Zajęcia są niezwykle indywidualne, na których zawsze trzeba być obecnym. W tak wąskim gronie kontakt z profesorem jest bardzo bezpośredni. Tworzy się rodzaj więzi, relacji często przyjacielskich lub typu uczeń – mistrz. Nie ma wykładów w dużych salach, tłumów na korytarzach.
- Program studiów jest zróżnicowany w zależności od tego, czy jest to reżyseria teatralna, czy filmowa. Wśród zajęć przeważają przedmioty kierunkowe: ćwiczenia z kamerą, zajęcia aktorskie, seminaria reżyserskie. Do tego dochodzą przedmioty z zakresu scenografii, muzyki, choreografii. Oprócz tego obowiązkowy jest blok przedmiotów humanistycznych: psychologia, historia sztuki, filozofia, socjologia. Na drugim i trzecim roku studenci odbywają praktyki, tzw. asystenturę reżyserską w teatrach lub telewizji.
- Większość zajęć to zadania praktyczne. Będziesz mieć okazję pracować z aktorami (wcielając się w ich rolę), z kompozytorami, scenografami, sam będziesz tworzyć scenariusze, wymyślać koncepcje spektakli, uczyć się, jak grać ciałem, mimiką, głosem.
- Poznasz etapy powstawania filmu, poczynając od scenariusza po etap montażu obrazu i udźwiękowienia oraz najnowsze nowinki techniczne i triki filmowe.
- Studia pomogą Ci wyczulić się na niektóre zjawiska, pokazać, na czym polega warsztat reżysera, natomiast nie nauczą patrzenia na świat i sztukę. To, jaki będzie Twój film, będzie zależało od tego jak, Ty sam, postrzegasz rzeczywistość i jakie zjawiska zauważasz. Dlatego tak ważna jest obserwacja świata.

ETAPY PRACY

- Okres przedprodukcyjny polega na poszukiwaniu odtwórców głównych ról, wnętrza i plenerów, rozwiązań technicznych i oczywiście pieniędzy.
- Praca na planie natomiast to jedna wielka walka z czasem, wysiłkiem psychicznym i fizycznym. Po zdjęciach, gdy ekipa ma czas na wypoczynek i sen, reżyser z nosem w scenariuszu przygotowuje się do zdjęć następnego dnia.
- Postprodukcja to montaż i udźwiękowienie filmu.
- Uhonorowaniem dzieła jest uroczysta premiera. Doczekuje jej tylko znikomy procent z setek projektów, tyśiąca pomysłów. A jeszcze mniejszy procent gotowych dzieł odnosi sukces.

PERSPEKTYWY PRACY

- Dyplom daje uprawnienia reżysera teatralnego, filmowego i telewizyjnego oraz uprawnienia do prowadzenia instytucji kultury. Nie gwarantuje jednak etatu. Jednak, jeśli ktoś bardzo chce pracować w zawodzie, to mu się uda. Trzeba uzbroić się w cierpliwość. Czasem, żeby wyreżyserować spektakl, konieczne jest odbycie kilkunastu rozmów na ten temat z dyrektorami teatrów. Ten zawód wymaga wiary w to, co się robi.
- Przeszkodą w znalezieniu zatrudnienia może okazać się brak doświadczenia. Wystawienie spektaklu to duże obciążenie finansowe dla teatru. Powierzenie takiego zadania debiutantowi wiąże się z dużym ryzykiem. Dlatego z pracą jest bardzo ciężko.
- Na początku niewielu studentom udaje się zadebiutować w filmie, ale można zająć się realizacją programów radiowych (reżyserując słuchowiska, układając „ramówkę” programową), telewizyjnych, filmów dokumentalnych i reklamowych lub zatrudnić się w firmach zajmujących się organizacją imprez masowych, np. koncertów.
- Wybierając reżyserię, trzeba być przygotowanym na aktywność i niekonwencjonalne myślenie o życiu. Młodzi reżyserzy odnajdują czasem zupełnie nieoczekiwane sposoby na życie – pod warunkiem że umieją robić jeszcze coś poza swoim zawodem. Można zostać, na przykład, reżyserem dubbingu, reżyserem filmów animowanych lub pisać ścieżki tekstowe do filmów.
- Wszędzie liczy się talent, pomysły i umiejętność przebicia. Największą przeszkodą dla młodych reżyserów jest znalezienie sponsora, który chciałby sfinansować ich pomysły.
- Reżyserzy teatralni szukają swojego miejsca po całym kraju – rzadko ktoś jest przywiązany do jednego teatru. Trzeba szukać swojego miejsca na prowincji, w mniej prestiżowych teatrach. Żaden z większych ośrodków nie jest bowiem w stanie pomieścić takiej liczby młodych, jaką mamy w Polsce.

Egzaminy

Bardzo ciężkie egzaminy wstępne pozwalają wyeliminować wszelkich ambicjonerów i ludzi, którzy chcą na reżyserii leczyć swoje kompleksy. Spośród 20-25 kandydatów przyjmowanych jest zazwyczaj 4-5. Na studia dostają się ludzie wykształceni, odcytani.

Na egzaminach bardzo dużą wagę przywiązuje się do znajomości języków obcych, zakładając, że absolwenci będą musieli się odnaleźć w międzynarodowej kulturze Europejskiej.

Studia

Reżyserię w Polsce można studiować na czterech uczelniach.

- na Uniwersytecie Śląskim,
- w Państwowej Wyższej Szkole Teatralnej w Krakowie,
- w Państwowej Wyższej Szkole Filmowej, Telewizyjnej i Teatralnej w Łodzi,
- w Akademii Teatralnej w Warszawie.

Praca

- Na reżyserii nauczysz się tylko warsztatu i rzemiosła, ale żeby zaistnieć w tym zawodzie musisz mieć pewien zmysł obserwacji życia, wysoką wrażliwość no i talent.. To się ma albo nie i nie nauczysz się na ćwiczeniach.
- Szkoła kształci przyszłych reżyserów, ale nie jest w stanie zapewnić im pracy po ukończeniu studiów. Najzdolniejsi i najbardziej pilni studenci promują się sami, kręcąc dobre filmy. Szkoła wysyła je tylko na festiwale i przeglądy. Jeśli zostaną dostrzeżone – mogą ułatwić start do kariery.

REMBRANDT

„LEKCJA ANATOMII DOKTORA TULPA”

„Panowie człowiek ten
 Ozdobny barwą rzeczy
 Dostojny niby owoc odjęty delikatnie
 Uprzejmie
 Poda wam
 Świecenie swego
 wnętrza”.
 (Doktor Tulpa, w wierszu Grochowiaka)

Ze wszystkich lekcji świata, które w jakikolwiek sposób uwieczniono na płótnie, z pewnością najbardziej uznana i najbardziej wstrząsająca jest *Lekcja anatomii doktora Tulpa*, namalowana w XVII wieku przez genialnego Rembrandta van Rijn. Tak wówczas poznawano anatomię ludzkiego ciała. Nie myśl sobie, że Rembrandt był jakimś szaleńcem, który podjął makabryczny temat, bo miał takie upodobania.

Sekcje zwłok w przeszłości wydawały się ludziom fascynującym studium poznania, przeprowadzano je w średniowieczu, a już w XVI w. artyści otrzymali zezwolenie na udział w sekcjach i malowanie tego tematu. Taki spektakl stawał się cie-

kawym wydarzeniem towarzyskim: zbierali się widzowie, by obserwować sekcje ludzkiego ciała i zastanawiać się nad religią, istnieniem i śmiercią. Kościół zgadzał się na to, ale pod jednym warunkiem: sekcji poddawać można było tylko ciała przestępców skazanych na śmierć, by choć w ten sposób posłużyły ludzkości.

A zatem, oglądając płótno Rembrandta, patrzymy na zwłoki przestępcy. Ale nie on ani nie jego ciało są tu najważniejsze. *Lekcja anatomii...* to doskonały portret zbiorowy. Popatrz na twarze asystentów – pełne emocji, ciekawości, przerażenia. Jest to nowość, bowiem dotąd eksponowano makabryczne szczegóły dotyczące zwłok, natomiast twarze obserwatorów pozostawały sztucznie beznamiętne. Na płótnie Rembrandta trwa wykład – jest to lekcja nie pozbawiona grozy i tajemniczości (w końcu patrzymy na XVII wiek). A jednak jest to poszukiwanie wiedzy – i to nie tylko o budowie ciała, lecz o życiu i śmierci. Ponad trzysta lat później polski poeta, Stanisław Grochowiak napisał wiersz pt. *Lekcja anatomii (Rembrandta)*, dopisując do portretu doktora Tulpa słowa wykładu. W ten sposób *Lekcja anatomii...* trafiła na współczesne lekcje polskiego.